

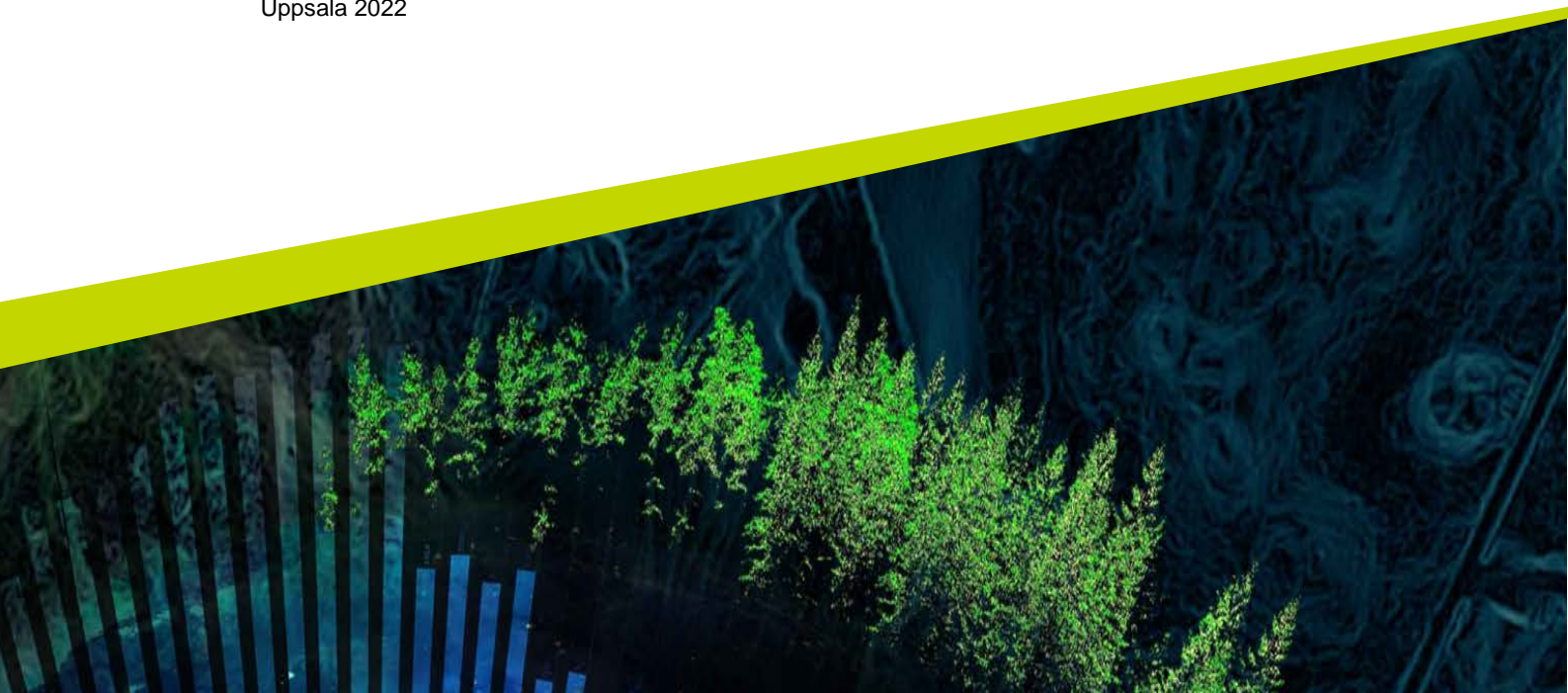
Mer än ett minne från svunna tider

En analys av häradsallmänningarnas institutionella utveckling

---

Anna Ek

Självständigt arbete • 30 hp
Sveriges lantbruksuniversitet, SLU
Fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap
Institutionen för stad och land
Agronomprogrammet – landsbygdsutveckling
Uppsala 2022

Mer än ett minne från svunna tider. En analys av häradsallmänningarnas institutionella utveckling

More than a memory of olden days. An analysis of the institutional development of Swedish district commons

Anna Ek

Handledare: Emil Sandström, Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionen för stad och land
Examinator: Brian Kuns, Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionen för stad och land

Omfattning: 30 hp
Nivå och fördjupning: Avancerad nivå, A2E
Kurstitel: Självständigt arbete i landsbygdsutveckling, A2E – Agronomprogrammet - landsbygdsutveckling
Kurskod: EX0890
Program/utbildning: Agronomprogrammet – landsbygdsutveckling
Kursansvarig inst.: Institutionen för stad och land
Utgivningsort: Uppsala
Utgivningsår: 2022
Upphovsrätt: Alla bilder används med upphovspersonens tillstånd.
Elektronisk publicering: <https://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: häradsallmänning, allmänning, institution, kritisk institutionell teori

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap
Institutionen för stad och land
Avdelningen för landsbygdsutveckling

Sammanfattning

Häradsallmänningar är en av många svenska typer av allmänningar men är fortfarande i stort sett outforskade. Denna studie undersöker utvecklingen av häradsallmänningar, och studerar vilka olika roller de innehaft, betydelser de tillmäts och vilka anspråk som gjorts på häradsallmänningarnas resurser under deras 1000-åriga historia. För att möjliggöra detta har historiska beskrivningar och material undersökts genom en litteraturstudie, vilket kombinerats med en fallstudie på Hammarkinds häradsallmänning. Med utgångspunkt i kritisk institutionell teori, visar studiens resultat hur häradsallmänningar har påverkats av samhällsutvecklingen i stort och visar hur deras roller och betydelser har gått från att vara en viktig ekonomisk resurs till en betydelsefull social resurs som kunskapsförmedlare och bärare av historia för dess delägare. Kunskapsutveckling, den pågående historiebeteckningen och anknytning till lokalsamhället har varit en pågående process för delägarna sedan staten lämnade över ansvaret till allmänningarnas delägare. Studien visar att häradsallmänningarna är mer än ett minne från svunna tider, de är ett exempel på hur gemensam förvaltning kan överbrygga så väl motsättningar som otaliga generationer.

Nyckelord: Häradsallmänning, allmänning, institution, kritisk institutionell teori

Abstract

District commons is one out of many common systems in Sweden but is still largely unexplored. This study will therefore examine the development of district commons, by looking at the different roles they have played, their meanings and the claims that have been laid on them during their 1000-year history. The method of collecting empirical material used is a literary study of historical documents and a case study of the district common Hammarkind. Through the lens of critical institutional theory, the result shows how district commons have evolved in relation to development of the Swedish state and how their roles and meanings have changed from being an important economic resource to an important social resource as knowledge provider and active use of history for its co-owners. Knowledge development, the ongoing description of history and connection with the area have been an ongoing process for the co-owners since the state handed over the reins. This study shows that the district commons are not just a memory from a bygone era, they are an example of how common administration can bridge conflicts as well as countless generations.

Keywords: District common, Common, Institution, Critical Institutional Theory

Innehållsförteckning

Tabellförteckning	6
1. Introduktion	7
1.1 Disposition.....	8
2. Bakgrund	10
2.1 Vad är en häradsallmänning?	10
2.2 Hammarkinds häradsallmänning	12
3. Metod.....	14
3.1 Analytisk ingång	14
3.2 Reflexivitet och positionering	14
3.3 Historisk överblick – litteraturstudien	15
3.4 Fallstudien på Hammarkind	16
3.4.1 Deltagandeobservation.....	16
3.4.2 Arkivstudien	17
3.4.3 Intervjuer	17
3.4.4 Informanter.....	18
4. Teori och vägledande begrepp.....	20
4.1 Kritisk institutionell teori	20
4.2 Vägledande begrepp.....	21
5. Resultat och analys	23
5.1 Häradsallmänningarnas institutionella utveckling utifrån ett historiskt perspektiv ..23	
5.1.1 Häradsallmänningarnas utveckling som institution	23
5.1.2 1000 år av förhandlingar.....	29
5.2 Roller och betydelser på Hammarkinds häradsallmänning	34
5.2.1 Det finns ett större syfte i praktiken än i teorin	34
5.2.2 Historien är Hammarkinds pulsåder	36
5.2.3 Hammarkind förmedlar kunskap.....	39
6. Avslutande diskussion.....	43
Referenser.....	45
Populärvetenskaplig sammanfattning	48

Tabellförteckning

Tabell 1. Redovisning av fallstudiens informanter	18
---	----

1. Introduktion

Sedan kolonisationen av Svea- och Götaland börjat avslutas och byarna intagit vissa skogsområden, återstodo vidsträckta av odlingen icke upptagna skogar. Dessa tillhörde icke staten utan betraktades såsom odalböndernas gemensamma egendom. (Amilon 1918:7)

Citatet är taget ur det inledande kapitlet av allmänningsdelägarnas utredning *Sveriges Häradsallmänningar* från 1918 och beskriver den självägande bondens relation till de vidsträckta områden som under tidig medeltid upptog stora delar av södra Sveriges. I en tid då Sveriges landskap ännu inte enats under gemensam flagg, när byar ännu inte fullständigt fått fäste och när landskapets resurser skulle delas upp mellan en växande befolkningen, tar häradsallmänningarnas historia sin början. Där och då, tillföll dessa marker gemensamt de fastighetsägare som hörde bygden och häraden till (Rosendal 1998). Sedan dess har häradsallmänningarnas utveckling gått hand i hand med Sveriges, i vad nutidens historiker tror är en 1000-årig tradition av gemensamt brukande av mark och naturresurser (Kardell 2020).

Idag (2022) finns omkring 60 häradsallmänningar kvar, utspridda från Småland i syd till Dalälven i norr. Gemensamt förvaltar de närmare 130 000 hektar, varav ungefär 120 000 utgörs av produktiv skogsmark (Kardell 2020). Därtill tillkommer sjöar, jordbruksmark och en rad fastigheter, som varje enskild häradsallmänning råder över. Dessa häradsallmänningar organiseras genom styrelser, där valda företrädare från häradets mantalssatta markägare ansvarar för den dagliga driften av allmänningen och dess resurser (Lovén 2003). Till hjälp har styrelserna ofta regionala förvaltningsbolag som sköter det praktiska skogsbruket och annan verksamhet å styrelsernas vägnar. Samtlig verksamhet regleras av lagen om häradsallmänningar från 1952, som statuerar ramverket för allmänningarnas skyldigheter och rättigheter (SFS 1952:166).

Häradsallmänningarna har av flertalet författare beskrivits som närmast ett levande fossil, som ett minne från svunna tider, snarare än en aktiv och modern aktör (Rosendal 1998, Ljungblad 1999, Kardell 2020). Det finns dock mycket som pekar på motsatsen. Sammantaget är omkring 30 000 personer delägare i allmänningarna, vilka tillsammans förvaltar vad som motsvarar ungefär en halv procent av Sveriges totala areal av produktiv skogsmark (Kardell 2020). De producerar varje år råvara till den svenska skogsindustrin, de hyr ut bostäder, rustar vägar, anordnar utbildningsdagar och agerar mötesplats för sina delägare.

Under häradsallmänningarnas närmare tusenåriga historia, har de utvecklats i respons till och, i viss mån, konflikt med resten av samhället. Mot bakgrund av ovanstående, avser den här studien att undersöka hur häradsallmänningarnas institutionella utveckling fortskridit över tid med avseende på resursanspråk, roller och betydelser.

Följande forskningsfrågor har väglett uppsatsen:

- Hur har häradsallmänningarnas institutionella roller förändrats och vilka betydelser har de tillmätts under olika epoker?
- Hur har ägande och tillgång till häradsallmänningarnas resurser utvecklats över tid?

För att förstå hur allmänningarnas roller och betydelser har förändrats över tid kommer de underliggande institutionella strukturer de bygger på och verkar inom att undersökas med utgångspunkt i kritisk institutionell teori. Motivet bakom valet av att anlägga ett kritiskt perspektiv ligger i möjligheten att genomföra en analys av fler påverkande faktorer, såsom historiska influenser och personliga relationer (Cleaver 2012). Det ger även förutsättningar för att på ett djupare plan förstå och tolka inte bara framväxten av häradsallmänningarnas formella strukturer, utan bidrar även till en utvecklad förståelse för de normer och spelregler som omgärdar häradsallmänningarnas utveckling från dess uppkomst fram till idag. Under analysen av de anspråk som olika intressenter riktat mot häradsallmänningarna och resurserna som förvaltas av dem, kommer Ribot och Pelusos (2003) närliggande teori om tillgång att användas. Detta för att vidga synen på ägande, legitimitet och möjligheten att dra nytta av resurser i en vidare bemärkelse.

1.1 Disposition

Uppsatsen består utav sex delar. Inledningen ger en förberedande presentation till den genomförda studiens omfattning och motivering, samt presentation av syfte och forskningsfrågor. Därefter följer en bakgrund, som omfattar en definition av häradsallmänningar som fenomen och häradsallmänningen Hammarkind specifikt. För att besvara studiens forskningsfrågor har studien delats in i två delar, där en berör häradsallmänningarnas historiska utveckling som institution och den andra analyserar empiri från Hammarkinds häradsallmänning. Målet med den litteraturstudie som genomförs är att besvara frågan om hur allmänningarnas roller förändrats över tid, medan fallstudien ska ge ett samtida perspektiv på häradsallmänningarnas roller och betydelser. Under metodkapitlet presenteras studiens genomförande för att ge en överblick av så väl litteraturstudien som fallstudien. Därefter följer ett teorikapitel, som djupare förklarar valet av kritisk

institutionell teori som ramverk och de vägledande begrepp som valts ut. Resultatet kommer att avhandla två kapitel, där det första avhandlar den historiska översynen av häradsallmänningsinstitutionens utveckling. Det andra inriktar sig till större grad på att besvara vilka roller och betydelser häradsallmänningsinstitutionerna har i samtid, med hjälp av fallstudien på Hammarkind. Till sist avslutas uppsatsen med en avslutande diskussion, under vilken forskningsfrågor och syfte besvaras.

2. Bakgrund

I följande kapitel redogörs för bakgrunden till häradsallmanningarnas uppkomst och verksamhet genom en litteraturstudie av tidigare forskning som gjorts på området. Kapitlet beskriver också några av de historiska begrepp som är viktiga för att förstå häradsallmanningarnas sammanhang. Kapitlet avslutas med en kortfattad presentation av objektet för uppsatsens fallstudie, Hammarkinds häradsallmanning.

2.1 Vad är en häradsallmanning?

Häradsallmanningens historia började, likt Amilon (1918:7) i citatet från introduktionen beskriver, vid kolonisationen av det vi idag kan beskriva som Sveriges södra regioner för omkring 1000 år sedan (Lovén 2003). Häradsallmanningarnas utbredning sträcker sig idag från Småland till Dalälven, med undantag för de landskap som historiskt tillhört Danmark. Totalt rör det sig om ett 60-tal häradsallmanningar som tillsammans förvaltar cirka 130 000 hektar, som gemensamt ägs av omkring 30 000 fastighetsägare. Av de 130 000 hektar är runt 123 000 hektar produktiv skogsmark (Lovén 2003). Denna areal utgör ungefär en halv procent av Sveriges totala areal av produktiv skogsmark. Den exakta tiden eller platsen för dess uppkomst har ej gått att bestämma, men tros av flertalet historiker (Kardell, Lovén mm) vara sammanflätad med etableringen av häraden. För att förstå häradsallmanningarna, måste vi således först förstå vad ett härad är.

Enligt Nationalencyklopedin (2022) är härad ett begrepp som beskriver ett mindre rätts- och förvaltningsområde inom ett landskap. Lingvister anser att begreppet ska ha uppkommit senast under 800-talet (Lovén 2003) som ursprungligen ska ha beskrivit ett område eller en bygd som försvarats av eller samlat ihop en beväpnad här. Ursprungligen har två begrepp med samma betydelse använts inom Götaland respektive Svealand. Härad har använts i de södra regionerna, medan det synonyma begreppet hundare använts i de norra. Begreppens ursprungliga betydelse och uppkomst tycks emellertid vara omstridd bland etymologer och historiker (Svenska akademins ordbok 1932). Troligtvis har begreppet härad, som senare kom att bli det allmänt använda begreppet, kommit från det danska förvaltningssystemet medan hundare ska ha uppstått i samband med inräkning i krigshärar (ibid). Sedan 1300-talet och Magnus Erikssons landslag har härad dock unisont använts för att beskriva ett område i relation till juridisk- och förvaltningsrättsliga förhållanden, vars domslut anknutit till häradsting och häradsrätt (Nationalencyklopedin 2022). Denna betydelse fortlevde hela vägen fram till 1946 års fögderiindelning. År 1971 avskaffande häradsrätterna och med det förlorade häraderna sin plats i den svenska förvaltningsmodellen samt sina

juridiska uppgifter (ibid). I nutid används begreppet främst för att beskriva ett geografiskt område, som förr fungerat som en gemensam administrativ enhet (Nationalencyklopedin 2022).

Nationalencyklopedin (2022) definierar det svenska begreppet allmänning som ”mark som ägs gemensamt av flera jordägare”. Begreppet och fenomenet allmänning har emellertid många fler betydelser och innefattar också ofta gemensamt brukande av resurser, så som de renskötande samernas bruksrätt till renbete. I en del sammanhang används begreppet allmänning även för att i en vidare bemärkelse beskriva resurser som betraktas som allmänna, såsom luft eller vackra landskap (Sandström, 2008). I den här uppsatsen används begreppet framförallt med betydelsen ”mark som ägs gemensamt av flera jordägare” om inget annat anges.

Likt Amilon beskriver i det inledande kapitlet i utredningen *Svenska Häradssällmännningar* från 1918, återstod vid kolonisationen av Svea- och Götaland stora skogsområden som ej uppodlats. När befolkningen sedermera växte och konkurrensen om resurser ökade, antas olika former av allmänningar ha blivit en metod för att indela de landområden som ingen ännu gjort anspråk på (Kardell 2020). De områden som hävdades av häraderna är vad som kom att bli häradssällmänningar, vilka som än idag lever kvar om än i mindre utsträckning. Idag regleras häradssällmänningar genom lagen om häradssällmänningar från 1952 (SFS 1952:166). I denna lag definieras äganderätten häradssällmänningar genom följande lydelse:

Häradssällmanning tillhör ägarna av de fastigheter inom häradet vilka äro satta i mantal eller med vilka, enligt vad vid fastighetsbildning bestämts, är förenad rätt till delaktighet i allmänningen. (Lagen om häradssällmänningar 1952:166, §2)

Häradssällmänningar utgörs således av ett geografiskt område, som tillhör de mansatta fastigheter inom ett härad eller de som genom annat beslut givits rätt att ingå i häradssällmänningen (SFS 1952:166). Mantalen utformades ursprungligen som en mått för att avgöra normalstorleken på ett jordbruk som klarade av att försörja en familj, vilket sedan utgjorde grund för beskattning (Nationalencyklopedin 2022). Mantalen fördelades i hemman (ett hemman utgjordes av ett mantal), vilkas storlek varierade beroende på geografisk plats och försörjningsmöjligheter (ibid). Skärgårdshemman var till exempel mindre till området, eftersom fiskemöjligheterna bidrog till dess försörjning. Det områden som tillhör häradssällmänningar utgjordes från början av traditionella fastigheter med allt vad det innebär, men utgörs idag framförallt av skog, med områden av våtmarker och en del åkermark (Kardell 2020).

Delägarskapet i häradssällmänningar är inte individuellt, utan följer i enlighet med citaten från Lagen om häradssällmänningar (SFS 1952:166) på fastigheter. Säljs fastigheten, följer i regel även delägarskapet i häradssällmänningen med lagfarten.

Det är således ägaren till en mantalssatt fastighet som har rätt att delta i allmänningens verksamhet (ibid). Utöver att definiera häradsallmänningar och rätten till dessa, anger även lagstiftningen allmänningarnas grundläggande riktlinjer och skyldigheter. Dessa utgörs bland annat av att följa Skogsvårdslagen, att reglementet ska fastställas av ansvarig länsstyrelse och att autentiserad revisor ska överse allmänningarnas bokföring (SFS 1952:166).

Häradsallmänningarna dock inte ensamma i sitt slag. Enbart i Sverige finns flera exempel på andra typer av allmänningar, där ibland byallmänningarna, sockenallmänningarna och samebyarna (Kardell 2020). Den historiska bakgrunden till dessa allmänningar, samt hur de brukats, skiljer sig dock på många vis från häradsallmänningarna, både ur ett historiskt och ett modernt perspektiv (ibid). Byallmänningarna uppstod troligtvis under en process som liknat den för häradsallmänningarna. De samordnade de naturresurser som låg nära byarna, så som vatten och bete, och var väldigt viktiga fram till att skiftesreformerna luckrade upp dem. Idag fyller de i princip inget syfte, utan lever mest kvar som rester i landskapet eller i bygdens gemensamma medvetande (Sandström 2017). Det samma gäller för sockenallmänningarna, som i praktiken försvann när socknarna förlorade sina juridiska rättigheter (Kardell 2020). Samebyarna är där emot fortfarande aktiva som så kallade bruksallmänningar, det vill säga allmänningar som ger rätt att bruka specifika resurser (Sandström 2017).

2.2 Hammarkinds häradsallmänning

För att få en djupare förståelse för vilken roll och vilka betydelser häradsallmänningar har och har haft, har en fallstudie genomförts på Hammarkinds häradsallmänning. Denna häradsallmänning återfinns i Söderköpings kommun i sydöstra Östergötland och omfattar totalt 2568 hektar (Häradsmarken 2022). Av dessa hektar, är 2012 hektar produktiv skogsmark. Utöver skogsmarken, återfinns även en del vägar, jordbruksmark och våtmarker inom häradsallmänningens ägor. Allmänningens dagliga tillsyn sköts av förvaltningsbolaget Häradsmarken AB, där Hammarkind tillsammans med 12 andra häradsallmänningar är delägare. Hammarkind omfattar 495 mantal, fördelade på 870 fastigheter inom häradet (Hammarkinds häradsallmänning 2022). Många av dessa mantal är delade mellan mindre fastigheter, som delats vid försäljningar eller avstyckningar. Flertalet är också så kallade skärgårdshemman, fördelade mellan de fastigheter som ligger ute i skärgården (ibid).

Sedan mitten av 1800-talet organiseras häradsallmänningarna genom en styrelse, bestående av representanter från häradets fastighetsägare (Holmbäck 1917). I Hammarkinds fall har dennas organisation under de senaste decennierna sett ungefär likadan ut; den ordinarie styrelsen omfattar tre personer varav en ordförande, en vice ordförande och en ledamot (Hammarkinds häradsallmänning

2022). Utöver styrelsens ordinarie ledamöter tillkommer två suppleanter. De förtroendevalda inom häradsallmänningens organisation utgörs dessutom utav två av allmänningstämman valda revisorer, var av en är suppleant, jämte två auktoriserade revisorer, var av en är suppleant. Styrelsens ledamöter, så väl ordinarie som suppleanter, väljs på tvåårsmandat där invalen görs löpande för att säkra styrelsens långsiktighet. Hammarkinds styrelseorganisation ser snarlik ut som hos häradsallmänningar i Sverige (SFS 1952:166).

Utöver häradsallmänningens styrelse, använder sig även Hammarkind utav distriktsombud som representerar respektive socken under allmänningstämman, det årsmöte som fungerar som häradsallmänningens högsta beslutande organ. Under allmänningstämman väljs bland annat allmänningens styrelse, den ekonomiska redovisningen presenteras och beslut om utdelning fattas. Bruket av distriktsombud var vanligt förekommande i samtliga häradsallmänningar tidigare. Distriktsombudens roll är att representera de mantal och de fastighetsägare som finns inom respektive socken, om fastighetsägaren själv inte kan närvara vid allmänningstämman. Distriktsombuden väljs utav de i socknarna boende delägarna och agerar i Hammarkinds fall även som valberedning till häradsallmänningens styrelse. I Hammarkind utgörs socknarna utav de 9 socknarna Börrum, Drothem, Gryt, Mogata, Ringarum, S:t Anna, Skällvik, Skönberga och Västra Husby (Hammarkinds häradsallmänning 2022).

3. Metod

De följande delkapitlen kommer att redogöra den utvalda metoden för insamling av empiri och motiven bakom studiens metodologiska ansats. Vidare, kommer argumentationen bakom de valda metoderna att redogöras för.

3.1 Analytisk ingång

Med målet att förstå häradsallmänningarnas roller och betydelser, har uppsatsen tagit flera olika inriktningar. Studien, men även påverkan av min relation till objektet som studeras, har gjort att empiri och analys fått läggas som ett puzzle. När tolkningar av empirin gjorts, har materialet samlats för att bygga röda trådar, vilka ska gå att följa över tid eller i relation till ämnet. Delar av de antaganden som studien bygger på fanns från början, medan andra vuxit fram under studiens gång. Detta tyder på ett abduktivt angreppssätt till den genomförda analysen, eftersom en variation av metoder och teorier fått lov att samspela under processens gång (Fejes & Thornberg 2020). Likaså ämnar inte studien att ge ett slutgiltigt svar på de många frågor som finns kring häradsallmänningarnas utveckling och varande utan att agera språngbräda för framtida forskning, vilket ligger i linje med ett abduktivt angreppssätt (ibid).

Stora delar av den genomförda studien bygger på tolkningar, av så väl textmaterial som intervjuer. Dessa tolkningar bär också spår av mig och mina erfarenheter, vilket tidigare omnämnts. Att tolkningar genomförts, går i linje med hermeneutiska teorin som syftar på att förstå och förmedla budskap genom just tolkningar (Westlund 2020). Inom hermeneutiken finns flera olika inriktningar, där jag framförallt inspirerats av de allmänna och existentiella grenarna med målet att både förstå empirins budskap och till viss del att tolka textförfattarnas intentioner (ibid).

3.2 Reflexivitet och positionering

Reflexivitet beskriver den aktiva reflektionen över forskarens förhållande till sin studie, metodval och genomförande (Fejes & Thornberg 2020). I mitt fall, påverkas uppsatsens trovärdighet och genomförande av min personliga koppling till häradsallmänningar generellt och Hammarkind specifikt. Sedan snart fem år tillbaka äger jag en fastighet inom Hammarkinds härad, vilken även ger mig rättighet som delägare i den häradsallmänning jag valt att genomföra en fallstudie på. Innan dess, har min familj i flera generationer varit delägare i

häradssällmanningen. Detta innebär i sin tur att jag både har ett personligt intresse i Hammarkinds förvaltning, samt i varierande grader personliga relationer till samtliga informanter som intervjuats under fallstudien.

Till viss del utgör min koppling till Hammarkind ett hinder. Det påverkar min syn på häradssällmänningar generellt, på Hammarkind och på de som aktiverar sig inom organisationen. Samtidigt ger det studien många fördelar, genom en medhavd kunskap om Hammarkinds häradssällmanning och det sammanhang Hammarkind verkar inom. Det har också bidragit till en öppenhet mellan mig och informanterna, eftersom det faktum att jag både är delägare i allmanningen och fastighetsägare med en viss erfarenhet av skogsproduktion ger mig legitimitet.

Under studiens gång har jag varit medveten om hur denna utgångspunkt kan komma att påverka min förmåga att analysera och kritiskt diskutera empirin. Vid olika tillfällen har jag därför kunnat, behövt eller varit tvungen att inta olika roller. För att distansera mig från den roll jag ibland intagit som delägare, har avståndet från allmanningen utanför Söderköping hjälpt mig att inta rollen som forskare i andra stadier av studiens genomförande. Likaså har rollen som nyfiken student hjälpt mig att ställa de frågor jag behövt ställa, under så väl intervjuer som vid arkivstudien. Med mig har jag alltid försökt ta en medvetenhet om det faktum att både de roller jag intar i olika situationer och mina personliga kopplingar till Hammarkind kan påverka såväl val av metoder som det slutgiltiga resultatet. Att föröka avtäckta delar jag själv gjort och hur jag som person påverkar studier, har varit ett sätt att höja uppsatsens reflexivitet.

3.3 Historisk överblick – litteraturstudien

För att visa på hur den allmänna processen och häradssällmanningarnas skiftande roller utvecklats över tid, har en litteraturstudie med genomförts. Det huvudsakliga materialet som använts för litteraturstudien har bestått av bygdehistoriska beskrivningar, utredningar och rapporter som bland annat beskriver den juridiska utvecklingen av häradssällmanningarna. Nedslag görs i olika tidsperioder, där skiften mellan samhällstrender gjort avtryck i lagtexter och andra formella styrdokument. Målet med litteraturstudien är att visa på hur häradssällmanningarnas roller har utvecklats över tid, samtidigt som den ämnar påvisa hur förändrade samhällsförutsättningar också påverkar häradssällmanningarnas utveckling.

Bland materialen som används finns en rad olika bygdehistoriska beskrivningar, där ibland Ulla Lovéns *Norunda Häradssällmanning under 140 år (2003)*. Inom ramen för litteraturstudien används de bygdehistoriska böckerna för att ge en inblick i häradssällmanningarnas utveckling, samt till enskilda allmänningars verksamheter.

3.4 Fallstudien på Hammarkind

För att möjliggöra ett aktuellt perspektiv på häradsallmänningarnas roller och betydelser har en fallstudie på Hammarkinds häradsallmänning genomförts. Inom ramen för fallstudien har en rad intervjuer gjorts med nyckelpersoner runt allmanningen, dess skötsel och funktion. Fallstudien inkluderar även en arkivstudie, där dokument från häradsallmänningens förvaltning granskas och används för att fördjupa förståelsen för organisationens utveckling under de senaste 100 åren. Arkivstudiens syfte är att bistå de muntliga källorna, eftersom dessa enbart sträcker sig en begränsad period bakåt i historien. Även en deltagarobservation har genomförts under häradsallmänningens årsmöte, den så kallade allmänningens dagliga verksamhet och att möta allmänningens delägare, för att tillhandahålla en förståelse för häradsallmänningen som organisation.

Till skillnad från flertalet andra häradsallmänningar saknar Hammarkind en hembygdshistorisk genomgång, där någon med koppling till allmanningen beskrivit dess historia. Arkivstudien har istället agerat som en ersättning till den bygdehistoriska genomgången, i kombination med de genomförda intervjuerna.

Under fallstudien har ett extra fokus legat vid urval och återgivning av insamlad empiri, för att säkerställa studiens kvalitet (Fejes och Thornberg 2020). Avgränsning har främst gjorts utifrån historisk relevans, möjlighet till djupare analys och anknytning till studiens syfte.

3.4.1 Deltagandeobservation

Under tiden för fallstudiens genomförande, deltog jag vid Hammarkinds allmänningens stämma i egenskap av delägare. Deltagandet inkluderas inom ramen för fallstudien, som en deltagarobservation eftersom den bidragit till att fördjupa mina förkunskaper om häradsallmänningens verksamhet. Likväl bidrog deltagarobservationen med en möjlighet att träffa andra delägare, att delta i allmänningens verksamhet och att skapa förståelse för organisationen i stort. Det har i sin tur givit mig möjlighet att på ett bättre sätt tolka och härleda de betydelser som häradsallmänningen tillmäts, utav bland annat sina delägare.

Eftersom deltagarobservationen inte var en i förväg planerad del av fallstudien, gjordes inte några större förberedelser än inläsning av den årsberättelse som skickades ut till samtliga delägare innan stämman. Under stämmans genomförande antecknade jag de intryck jag fick, vilket sedan kompletterades med reflektioner efter stämmans genomförande. Detta följer den metod för deltagandeobservationer som bland annat omnämns i Klingberg och Hallbergs bok *Kvalitativa metoder helt enkelt* (2021).

3.4.2 Arkivstudien

För att möjliggöra en insyn i de roller som Hammarkind intagit under olika tidsperioder, har en arkivstudie genomförts. Arkivstudiens upplägg har inspirerats utav den riktade kvalitativa innehållsanalysen. Detta innebär att textmaterialet, främst i form av protokoll från möten och årsberättelser från Hammarkinds häradsallmänning, har gått igenom och kodats utefter tematiskt innehåll. Valet av metod för innehållsanalysen har baserats på möjligheten att hantera stora mängder material, vilket sedan i efterhand kan tolkas och delas in i ytterligare tematiska områden. Modellen för kodning och kategorisering har inspirerats av den klassiska metoden för innehållsanalys (Isaksson 2021, i Klingberg och Hallberg). De koder som använts och den tematiska indelning som gjorts, har grundats i begrepp och uttryck som går att koppla till kritiskt institutionell teori eller de utvalda vägledande begreppen. För att möjliggöra en kritisk institutionell analys, har tolkningen av data gjorts både på texternas latenta och manifesta innehåll. Detta innebär att både det faktiska innehållet i texterna (det manifesta) och den underliggande meningen (det latenta) har analyserats (Isaksson 2021), för att göra antaganden i linje med studien forskningsfrågor.

3.4.3 Intervjuer

I syfte att avtäckta de roller och betydelser Hammarkind har idag, har ett antal intervjuer genomförts med personer med olika typer av erfarenhet från häradsallmanningen. Bland de som intervjuats finns förtroendevalda, personal med insyn i häradsallmanningens dagliga skötsel och intressenter från andra typer av organisationer som berör häradsallmanningens dagliga skötsel. Vid urvalet av informanter har vikt lagts vid att sprida dessa i relation till ålder, inflytande och andra faktorer som kan påverka studiens utfall, för att nå ett bra resultat (Wide och Hakeberg 2021, i Klingberg och Hallberg 2021). Vid rekrytering av informanter, började denna med en nyckelindivid med god insyn i Hammarkind – dess styrelseordförande. Denna nyckelindivid gav sedan möjlighet till ytterligare kontakter, i linje med den så kallade ”snöbollseffekten” (Teorell & Svensson 2007), vilka sedan utgjorde grund till det slutgiltiga urvalet.

En begränsande faktor under intervjustudien har bestått av det begränsade antalet möjliga informanter. Styrelsen i Hammarkind har i realitet bestått av ett fåtal personer som under en längre tid haft förtroendeuppdrag inom styrelsen. Från tidigare styrelser har flertalet personer som haft god insyn i allmänningens verksamhet avlidit, vilket också påverkat urvalet. I syfte att synliggöra den roll Hammarkind fyller för sina delägare, har intervjuerna utformats efter en kvalitativ modell i syfte att belysa informanternas upplevda erfarenheter, förståelser och tolkningar av allmänningens verksamhet. Intervjuerna har varit semistrukturerade, dels enklare typer av frågor om styrelseposter eller längd på engagemang samt öppna frågor så som betydelsen av häradsallmänningar generellt. Anledningen

bakom valet att använda sig av en kvalitativ modell med semistrukturerade frågor var att möjliggöra en djupare insyn i informanternas personliga reflektioner och drivkrafter.

Wide och Hakeberg (2021) belyser i sin redogörelse av kraven som ställs på en forskare vid genomförandet av kvalitativa intervjuer, att kunskap och förberedelse är viktiga för att intervjun ska bli lyckad. För att möta det här kravet, gjordes förberedelser i form av en snabbt litterär genomgång för att komplettera kunskap som saknades kring häradsallmänningarnas verksamhet. Vid analyser av intervjuerna har en innehållsanalys genomförts men tematiska grupperingar baserade på kritisk institutionell teori. Ansatsen till den riktade kvalitativa innehållsanalysen är generell deduktiv (Isaksson 2021). Det vill säga, den har en tydlig koppling till tidigare forskning och har redan från start en teoretisk inriktning (ibid). I fallet för den här studien, är det redan från början tydligt att det som ämnas analyseras bland annat är häradsallmänningarnas institutionella relationer och värdeskapande. Det ger tydliga förutsättningar för vad som kommer att efterfrågas, så väl i utförandet av intervjuer som vid textbearbetning. Därav kommer den ansatsen vara deduktiv. Under bearbetning har inspelningar från intervjuerna selektivt transkriberats, för att möjliggöra relevanta utdrag och citat.

3.4.4 Informanter

Av de informanter som intervjuats inom ramen för fallstudien på Hammarkind, har majoriteten roller inom häradsallmänningens förvaltning och organisation. Två av informanterna sitter som förtroendevalda i Hammarkinds allmäningsstyrelse, medan en är anställd i förvaltningsbolaget Häradsmarken AB. Den fjärde informanten är en före detta delägare i häradsallmänningen, med tidigare erfarenhet av såväl allmäningsstämmor som skogsdagrar. Med anledning av informanternas roller, har de anonymiserats till den grad det är möjligt. De kommer därför under uppsatsen att uppträda under fingerade namn, i enlighet med följande uppställning.

Tabell 1. Redovisning av fallstudiens informanter. (Egen formatering)

Informanter	Uppdrag
Peter	Anställd inom förvaltningen
Markus	Förtroendevald
Maria	Förtroendevald
Magnus	Före detta delägare

Urvalet av informanter har skett baserat på två faktorer: relevans, skillnader i erfarenheter och tillgänglighet. Relevansen har i detta fall baserats på informanternas relation och erfarenhet av Hammarkinds häradsallmänning. Viktigt under urvalet har varit att välja personer med insyn antingen i häradsallmänningens

verksamhet, eller situationen som delägare. Ytterligare en faktor som varit vägledande är informanternas tillgänglighet. Många av Hammarkinds delägare är inte fast boende i området, även om de äger fastigheter där, vilket påverkat möjligheten att intervjua dessa. Vad gäller informanternas skilda erfarenheter, har urvalet gjorts för att få en spridning av erfarenheter och perspektiv för att bredda studiens informationsintag. Samtliga informanter har olika bakgrunder, uppdrag i relation till allmänningen och erfarenheter av denna. De gemensamma nämnare som finns är ålder (runt 60), relation till Hammarkind och erfarenhet av skogsproduktion. Samtliga informanter har gett sitt godkännande till att förekomma i uppsatsen.

4. Teori och vägledande begrepp

Under följande kapitel kommer det teoretiska ramverket att presenteras, motiveras och appliceras i relation till häradsallmänningar. Likväl kommer de begrepp som valts ut för att vägleda studiens analys att definieras och presenteras i relation till studiens syfte.

4.1 Kritisk institutionell teori

För att tolka vilka roller och betydelser häradsallmänningarna har och har haft, samt hur dessa har utvecklats över tid, utgår analysen för studien från teori inspirerad av kritisk institutionalism. Inom ramen institutionell teoribildning tolkas institutioner som resurser vilka tillhandahåller förutsägbarhet, information och incitament om mänskligt beteende (North 1990; Ostrom 1990; Cleaver 2012). Institutioner fungerar som en guide för individens beslutsfattande och sätter ramar för individers valmöjligheter. Inom kritisk institutionell teori betraktas institutioner som föränderliga, i den mån att de kan modifieras och genereras utav sina brukare vid behov. Framgångsrika institutioner är de som kan förändras vid behov vilket ger de goda förutsättning att vara just långsiktigt (ibid).

Kritisk institutionell teori skiljer sig mot den generella (neoklassiska) institutionalismen som betonar att institutioner främst utvecklas för att minska transaktionskostnader, om så gäller till exempel ekonomi eller tid (Cleaver 2012). Istället understryker den kritiska institutionalismen att institutioners utvecklas kontextuellt och att deras utveckling behöver förstås utifrån en kombination av historia, tradition och att de är sammanflätade med vardagliga interaktioner (Sandström 2008, Cleaver 2012). Detta står i kontrast till den neoliberala förståelsen om institutioner, som främst utgår från ekonomiska motiv och baseras på individers rationella val (ibid). Inom kritisk institutionell teori tolkas regler, gränser eller processer som en ständigt pågående process och förhandling mellan olika aktörer och samhällsfaktorer (Cleaver 2012). Det kan till exempel röra sig om sociala och ekonomiska faktorer kopplade identiteter, maktrelationer och resurstillgång, och ekonomi (ibid). Samtidigt ser kritisk institutionalism på institutioner som ett medium för interaktion mellan olika aktörer, ofta i relation till en naturresurs (Cleaver & de Koning 2015). I kontrast till generell institutionalism, menar kritisk institutionalism att institutioner behöver förklaras av fler influenser än individers rationella val (ibid, Sandström 2008).

Allmänningar, trots att forskningen på häradsallmänningar specifikt är sparsam, är långt ifrån ett utforskat ämne inom samhällsvetenskapen. Under en lång tid har den gemensamma förvaltningen av naturresurser pockat på forskares intresse. En

av de mest kända forskningsartiklarna som berör allmänningar är Hardins *Tragedy of the commons* artikel, som publicerades 1968. In den artikeln beskriver Hardin en syn på allmänningarna som ett oreglerat och bristfälligt system, där individers rationella val runt en gemensam resurs fördärvar resursen (Hardin 1968). Ytterligare ett välkänt exempel på forskning som gjort på allmänningarna som naturresursförvaltande system kommer från Ostrom, som bemöter den kritik Hardin riktar mot kollektivt förvaltade naturresurssystem (Ostrom 1990). Ostrom försvarar i sitt verk *Governing the commons* allmänningarna som institutionella system, genom att visa på exempel där gemensam förvaltning av naturresurser fungerat över långa tidsperioder (ibid). Både Hardin och Ostrom, som här får gestalta två sidor av debatten kring allmänningarnas vara eller icke vara, baserar sin analys på föreställningen om individers rationella val.

Kritisk institutionell teori ger utrymme att se bortom ekonomiska motiv som baseras på individers rationella val. Istället fokuserar den mer på hur institutioner utvecklas inte bara i relation till snäva ekonomiska motiv, utan också i relation till sedvänjor, regler och i förhandlingar av olika innebörder individer tillskriver resurser. Teorin försöker också se bortom konstaterade institutionella mönster. Istället för att analysera hur en lag eller regel påverkar allmänningens funktion, försöker den kritiska institutionalismen exempelvis inbegripa de faktorer som påverkat lagstiftningens formulering och behov (Clever & de Koning 2015). Istället för till exempel att enbart se till en tradition och hur den skapar utrymme för handling, inbegriper kritisk institutionell ofta analyser vad som skapat traditionen och vilka värden och innebörder den genererar för berörda aktörer (ibid). Således, kan teorin användas för att se bortom det konstaterade mönster och strukturer som häradsallmänningar verkar inom för att analysera varför de ser ut som de gör.

4.2 Vägledande begrepp

För att utröna häradsallmänningens roll för omvärld och delägare, så väl som dess betydelse, har studien vägletts av ett par analytiska begrepp. Dessa begrepp bygger vidare på anslaget av kritisk institutionell teori.

Det första vägledande begreppet är *institution*, vilket knyter an till den teoretiska ansatsen. Begreppet institution beskriver de sociala arrangemang som reglerar mänskligt beteende, med varaktighet och syfte utöver den enskilde individens liv och intentioner (Merrey et al 2007:196 i Cleaver 2012). Institutioner är fundamentala för hur världen uppfattas och tolkas, genom att agera som standardiserade mönster för beteenden vilka överförs mellan människor och generationer. Inom ramen för den här studien används begreppet institution för att förstå de strukturer som häradsallmänningarna verkar inom, det vill säga reglerande för beteende och handlingsutrymme (Cleaver 2012).

Ägande är ytterligare ett av de teoretiska begrepp som kommer att appliceras på studiens empiri. Ägande ses som ett anspråk på rätten att bruka och besluta över en resurs, i de fall där anspråket legitimeras av en formell auktoritet (Ribot and Peluso 2003). Ägande ses därför, inom dessa ramar, snarare som en relation eller ett kontrakt mellan en individ (eller ett kollektiv) och en institutionell auktoritet vis-a-vis en resurs (Sikor & Lund 2009). Under den här studien kommer ägande användas för att förstå legitimiteten bakom olika aktörers anspråk på häradsallmännings resurser förvaltas under olika tidsperioder. Ägande kompletteras av det teoretiska begreppet *tillgång*, vilket definieras av Ribot och Peluso (2003) som ”förmågan att dra nytta av ting”, i kontrast till den klassiska definitionen av ägande som lyder ”rätten att dra nytta av ting”. Tillgång sätts ofta i relation till ägande, eftersom båda begrepp beskriver förhållandet till resurser (ibid).

I relation till häradsallmänningar, finns både ägande och tillgång närvarande som möjliggörande faktorer för användande av de naturresurser häradsallmänningsarna förvaltar. Ägande vilar dock på grunden av legitimerade rättigheter, medan tillgång istället baseras på möjligheten att dra nytta av de tillgängliga resurserna oavsett om den möjligheten är sanktionerad eller inte (Ribot & Peluso 2003). För häradsallmänningsarna blir tillgång intressant, eftersom det ger en möjlighet att analysera hur tillgången till allmänningsarnas resurser består även under epoker då härads ägande inte varit fastställt. I relation till frågeställningen om vilken roll häradsallmänningsarna tagit under olika tidsperioder, blir legitimiteten i anspråket på resursanvändningen för delägarna en viktig faktor att väga in i analysen. I denna process kommer ägande och tillgång att vägas in, för att beskriva hur legitimitet balanserat med faktiskt tillgång.

5. Resultat och analys

I följande kapitel kommer de fynd som gjorts under den historiska litteraturstudien och fallstudien på Hammarkind att presenteras för att klargöra hur häradsallmänningsrollernas roller utvecklats över tid, samt vilka roller och betydelser de haft och har idag. Kapitlet är indelat i två delar, där den första delen innehåller en historisk översyn av häradsallmänningsrollernas utveckling i Sverige och den andra delen baseras på fallstudien på Hammarkinds häradsallmanning.

5.1 Häradsallmänningsrollernas institutionella utveckling utifrån ett historiskt perspektiv

Häradsallmänningsrollernas utveckling som institution är intressant av en rad olika anledningar, oavsett om man gör anspråk på att vilja följa dess interna eller externa betydelser för olika samhällsgrupper under olika epoker. Den historiska överblick som genomförs inom ramen för det första delkapitlet åsyftar huvudsakligen till att visa på och reflektera över den institutionella utvecklingen häradsallmänningsrollerna genomgått. I den mån det är möjligt, kommer även de olika roller häradsallmänningsrollerna tagit och vilka betydelser de haft för olika aktörer under det millennium de existerat, att belysas. Materialet som ligger till grund för studien bygger på såväl lokala bygdehistoriska beskrivningar som lagtexter från olika tidsperioder för att utröna den mosaik av regelverk och samhällstrender som häradsallmänningsrollernas utveckling vilar på. Med anledning av det samlade materialets natur, ligger fokus på de formella strukturer som satt ramarna för häradsallmänningsrollernas verksamhet. Med detta menas i första hand lagstiftning, regleringar och andra typer av styrande dokument, vilka under olika tidsepoker också speglar aktuella samhällstrender.

5.1.1 Häradsallmänningsrollernas utveckling som institution

Häradsallmänningsrollernas uppkomst är trots rikliga historiska genomgångar, inte helt säker. Vad som anses troligt är dock att de uppkom i samband med att Sverige delades in i häraden (eller i vissa regioner hundare), vilket enligt historiker kan ha skett så tidigt som under 200-talet enligt vår tideräkning (Lovén 2003). Häraderna fungerade som geografiska indelningar av rätts- och förvaltningsområden, där häradstingen fungerade som högsta beslutande organ (Nationalencyklopedin 2022). Under denna tidiga tid av förvaltning antas de regler som reglerade så väl häraderna som allmänningsrollernas bruk och rättigheter ha återgivits muntligt. Historiker menar, med hjälp av de tidiga källor som finns att tillgå, att häradsallmänningsrollerna bildades

för att göra anspråk på all den mark som inte upptagits av byarna men som ändå av hävd tillhörde bygden (Lovén 2003).

I takt med att landskapen (som juridiska enheter) växte fram och allt mer tydligt definierades som förvaltningsområden, kom de regelverk och lagtexter som var gällande inom dessa landskap att skrivas ner i så kallade landskapslagar (Rosendal 1998). Landskapslagarna är de första skriftliga källor som går att utgå från, när häradsallmänningarnas historia ska genomlysas. Bland dessa landskapslagar finns exempelvis Östgötalagen och Upplandslagen, som båda uppkommit under 1200-talet (Lovén 2003). Det är i dessa lagtexter som de första pålitliga, skriftliga källorna som berör allmänningar på häradsnivå har gått att hitta (ibid). Första gången ordet *häradsallmänning* förekommer i skrift, är dock inte förens 1399 (Kardell 2020). I Östgötalagen går det bland annat att läsa beskrivningar av förfarandet när gränser mellan byarnas mark och det som sedan kom att kallas häradsallmänningar skulle dras:

Nu ligger där en by, gammal och med högar från hednatid, nu ligger den intill allmänning; nu tvista de om gränsen. Då skall man stå på äldsta odlings kam och ropa, då dagen är som dövast, det är mellan Botolfsmässodag och midsommar; så långt ska byn äga, som ropet hörs i gräns mot allmänningen. (Moderniserat citat, Lovén 2003:13)

Citatet är representativt för Östgötalagen, men liknande förfaranden för att ringa in häradsallmänningens gränser ska ha varit brukligt i andra regioner där häradsallmänningarna förekom. Likaså, finns regleringar av markindelningen där gränsdragningen skulle ske vid sjöar och vattendrag (Lovén 2003). Häradsallmänningarna fungerade under den här tiden som en buffert för de markägare som bodde inom häraderna, där husbehov av ved eller mulbete erbjöds (Rosendal 1998). Till viss del, erbjöds även slätter till foder för kreatur, virke till byggen, jakträtt och fiske (Kardell 2020).

Under mitten av 1300-talet styrktes häradsallmänningarnas funktion och organisation ytterligare, när landskapslagarna fick falla till föga för den första landslagen, som instiftades av kung Magnus Eriksson. Med inspiration av framförallt Östgöta- och Upplandslagarna fastställdes på nationell nivå häradernas rätt till allmänningarna, samt vilka regler som skulle gälla för dem. I lagen stadgas att *alla avgälder om komma från häradsallmänningen, skola delas mellan allmogen efter som var och en är jordägande i häradet* (Rosendal 1998:90). Därtill fastställde lagen att böter skulle intas, om någon som inte var boende i häradet nyttjade dess allmänning. Magnus Erikssons landslag stod sedan, med några justeringar, fast som nationell lagstiftning i nästan 400 år (Lovén 2003).

Under 1600-talets expansionstid, som ett första steg i industrialiseringen, kom den svenska gruvnäringens betydelse att växa. Sveriges rika fyndigheter av malm för såväl järn som koppar, var efterfrågade (Lovén 2003). Med det, steg även intresset för skogen som resurs, eftersom mycket skog behövdes i

förädlingsprocessen av malmen. Denna trend går således även att märka i förvaltningen och de regelverk som fanns för häradsallmanningarna och dess skogsinnehav, från dess tidiga början på 1300-talet fram till industrialiseringen (Kardell 2020).

I den första svenska allmänna skogsordningen, instiftad av drottning Kristina 1647, kom bruket av häradsallmanningarna i större grad att inskränkas än i de tidigare regelverken (Amilon 1918). Innan 1647 var rätten att bruka häradsallmanningarna så som man ville i princip fritt, förutom svedjebruket som förbjöds redan under 1300-talet. I och med den nya skogsordningen fick resurserna i allmanningen numera bara användas för husbehov (Holmbäck 1917). För att allmanningarna i större rad skulle kunna bistå med den för gruvnäringen, flottan och bruksindustrin väsentliga skogsråvaran förbjöds avverkningar för avsalu och likaså skulle häradsallmanningarna rensas från torp och backstugor som inte svarade för mer än ett fjärdedels mantal, (Lovén 2003). Skogsordningen från 1647 knöt även, tydligare än tidigare, rättigheter och skyldigheter till häradsallmanningarna genom hemmantalet (Amilon 1918).

Under den senare delen av 1600-talet och under 1700-talet, påbörjades en trendväxling som skulle komma att inskränka häradernas, och således även de enskilda markägarnas rätt och brukande av häradsallmanningarna. Tidigare, med exempel så som drottning Kristinas skogsordning, var det främst metoder och riktlinjer för brukande som staten hade blandat sig i, men med början under kung Karl XI kom detta att skifta (Lovén 2003). I takt med att skogens ekonomiska värde ökade, ökade statens intresse för att lägga beslag på de skogliga resurserna i häradsallmanningarna, även om häradsborna hade särskilda möjligheter vad gäller häradsallmanningarnas avkastning. Under det sena 1600-talet kom jakten att begränsas och bärande träd (så som ek och hassel) kom att skyddas genom lagstiftning (Kardell 2020). Resurserna som häradsallmanningarna brukade blev i större grad en del av allmännyttan, vilket visar sig bland annat genom kungens motsättning mot delningen av häradsallmanningarna. I stället skulle häradsallmanningarna bestå, som resurs där samhället även utanför häradet skulle kunna hämta resurser för publika byggnaders underhåll eller uppförande. I de fall häradsallmanningarna delats eller av andra anledningar försvunnit under denna period, härleddes det av vissa till stormaktstiden stora inflytandet från adeln. Kardell (2020:33) beskriver det som att *”allmogen kan under 1600-talet ha haft bekymmer att hävda sin rätt och sitt bruk av sina häradsallmanningar”*.

År 1734 kom Magnus Erikssons landslag att ersättas med en ny landslag, vilken även den efterföljdes av en ny skogsordning. I skogsordningen från samma år kom regelverket kring delägarnas möjligheter att ta del av avverkningar inom häradsallmanningarna att inskränkas ytterligare, och skogsordningen kom att även att inkludera inskränkningar av delägarnas husbehov av virke (Lovén 2003). För att få lov att avverka skog på häradsallmanningarnas mark var först häradsrätten, sedan

landshövdingen, tvungen att godkänna en ansökan om avverkning. Innan denna genomfördes, skulle området dessutom utsynas av en tjänsteman hos skogsstaten (motsvarigheten till nutidens skogsstyrelse). Förfarandet beskrivs i juridisk mening som en ”dubbel äganderätt”, där staten i form av kungamakten anser sig äga marken och därmed även ha rätt att ta ut delar av allmänningsarnas intäkter (Kardell 2020).

Under resterande delar av 1700-talet fortsatte trenden med ökad reglering av skogens brukande och inskränkningar av gemene landägares rätt till avverkningar inom häradsallmänningsarna. Dessutom gavs i etapper allt fler förmåner till specifika grupper, där bland annat krigsbefälet från den 15 september 1752 gavs rätt till företräde vad gällde avverkningar för underhåll och byggnation av befälens bostäder (Lovén 2003). I en skogsordning från 1793 framtogs även rätten att begära uttag från häradsallmänningsarna från de delägare som *illa farit* med sitt privata skogsinnehav (ibid). Från 1734 års skogsreform preciserades dock vilka boende inom häradet som fick lov att göra anspråk på häradsallmänningsens resurser, då skrivningen ändrades från att ”häradsbor” till ”bonden och åbon”. Detta innebar i praktiken att de nya yrkesgrupper som uppkom under denna period så som soldater och gruvarbetare, vilka inte ägde mark som var satt i mantal, inte gavs rättigheter gentemot häradsallmänningsarna (Lovén 2003).

Trenden mot allt hårdare reglering fortsatte in i det tidiga 1800-talet (Holmbäck 1917). Trots statens försök att förbättra situationen, där ibland häradsallmänningsarna skogsinnehav, gav skogen allt mindre avkastning. Missnöjet bland häradsallmänningsarnas delägare, framförallt bönderna växte och ledde under 1810-talet till en debatt kring vem som i slutändan ägde rätten till dessa landområden. Så tar också nästa trend i förvaltningen av häradsallmänningsarna vid, i form av ekonomisk liberalisering och minskande inflytande från staten/kronan (Holmbäck 1917). Ett av de första exemplen på denna nya trend, är förslaget från riksdagen 1817–1818 som menade att samtliga av statens disponibla skogar, så väl allmänningsar som andra, skulle utförsäljas till högstbjudande. Förslaget gick emellertid inte igenom. Istället blev slutsatsen av diskussionen kring statusen för häradsallmänningsarna att häradsallmänningsarna inte tillhörde kronan utan häraderna. Med äganderätten kom också rätten att besluta kring om huruvida häradsallmänningsarna skulle fortsätta förvaltas gemensamt eller om de skulle delas, även om en delning fortsatt krävde kungens godkännande.

Så fastställdes det även i 1824 års cirkulär¹, vilket kom att innebära att en del av häradsallmänningsarnas landområden delades och såldes. Enligt Skogsstyrelsens beräkningar 1879 hade omkring 62 000 hektar av häradsallmänningsarna privatiserats mellan år 1824 och 1870, genom försäljning till de delägare som sedan tidigare hade haft rätt till allmänningsarna (Loven 2003). Inom Hammarkinds härad såldes till följd av 1824 års cirkulär 298 hektar tillhörande fastigheten Ludden, efter att delar av området styckats av till annan användning. En del av det avstyckade

---

¹ Ett meddelande som skickas samtidigt till flera personer eller myndigheter (Nationalencyklopedin).

område gick till vederlag för förlorat mulbete, ett annat styckades av för att användas till avrättningsplats (Amilon 1918).

År 1866 kom en ny skogsförordning, som i helhet berörde de allmänna svenska skogarna. Där ingick även häradsallmanningarna, som på några olika vis förlades med nya riktlinjer och förutsättningar. I skogsordningen från 1866 stipulerades att ingen uppdelning av häradsallmanningarna fick utföras (Holmbäck 1917), dess markinnehav skulle bestå oförminskat. Häradsallmanningarnas delägare förlades även att årligen välja en allmäningsstyrelse, genom representation av sockenombud. Denna styrelse skulle sedan förvalta allmanningen, inom ramarna sätta av reglementet (ibid). Reglementena var specifika för den enskilda häradsallmanningen och föredrog de för allmanningen särskilda föreskrifterna kring till exempel uttag, skötsel och styrelsesammansättning.

Skogordningen från 1866 var också den första som stipulerade att utdelning av från eventuella skogsavverkningar skulle ske i monetära medel i stället för natura. Utdelning i natura, av till exempel virke, fortsatte dock på en del ställen ända in på 1960-talet. Trots att makten på sätt och vis decentraliserades genom 1866 års skogsordning, vidhölls samtidigt en stark kontroll från statliga myndigheter som nära översåg häradsallmanningarnas förvaltning (Kardell 2020).

1800-talet senare hälft var till stor del färgat av industrialiseringen som nu tagit fart, så väl i städernas fabriker som i skogen. Trakthyggesbruket, ivrigt påhejat av statliga tjänstemän, är ett exempel på hur produktivitet och effektivitet premierades inom skogsbruket (Kardell 2020). Under denna period avverkades en stor del av den svenska skogen, som i slutet av 1800-talet var hårt åtgången. Den hårda åtgången på skogen fortsatte in på 1900-talet och lade 1911 grunden till en utredning om framtidens hantering av häradsallmanningars och de kyrkligt ägda skogarna (Lovén 2003). Arbetsgruppen, tillsatt av kungen, kom att kallas Sydsvenska Skogsvårdskommittén (Amilon 1918). När Skogsvårdskommittén den 17 augusti 1915 la fram sitt betänkande, var förslaget att samtliga samägda skogar, om så allmänningar, kyrkans eller statens, skulle samlas i gemensamma revir under Domänverket² (Lovén 2003). Varje revir skulle omfatta 12 500 hektar, med tillhörande statligt tillsatt personal och förvaltare vars försörjning skulle komma från respektive område. Förslaget från Sydsvenska Skogskommittén kom inte att tas emot väl av representanter från häradsallmanningarna, som ansåg att utredningen inte tagit hänsyn till deras argument under kommitténs arbetsprocess (ibid).

Under 1910-talet kom alltså äganderätten till häradsallmanningarna återigen att ifrågasättas, liksom dess existens som autonoma enheter inom den svenska skogsförvaltningen (Kardell 2020). På ena sidan stod statens representanter i form av Sydsvenska Skogsvårdskommittén och på den andra häradsallmanningarnas

---

² Domänverket: Inrättades 1859 som en myndighet med ansvar för att förvalta statens skogsbruk, och omvandlades senare till ett statligt affärsverk. (Nationalencykpedien 2022)

representanter, som tydligt var av åsikten att allmänningarna borde stå ”*under delägarnas egen vård och förvaltning under sakkunnig kontroll*” (Joachimsson 1957). Häradsallmänningarnas kritik ledde till att representanter från olika allmänningar bildade en egen kommitté för att granska det lagförslag som skulle komma att baseras på Sydsvenska Skogsvårdskommitténs förslag (Rosendal 1998). Resultatet av häradsallmänningarnas granskning presenterades i skriften *Sveriges Häradsallmänningar* år 1918 (Amilon).

Motståndet mot Sydsvenska Skogsvårdskommitténs förslag om att införliva häradsallmänningarna i gemensamma förvaltningsrevir med allmänna, offentliga och kyrkliga skogar bidrog också till att Sveriges Häradsallmänningförbund grundades år 1918 (Kardell 2020). Förbundet kom under 1920-talet att bli drivande i frågan om häradsallmänningarnas självständighet i förvaltningen av svensk skog, vilket bidrog till att den första särskilda lagen gällande häradsallmänningar stiftades den 13 maj 1932 (Rosendal 1998). Den 1 januari 1934 trädde lagen i kraft, vilket innebar att delägarna skulle ta över förvaltningen för sina häradsallmänningar. Samtidigt decentraliserades kontrollen av häradsallmänningarnas förvaltning, från att tidigare skötts av det statliga Domänverket till att efter 1932 förflyttas till de länsbaserade skogsvårdsstyrelserna (Lovén 2003). Till grund för skogens skötsel skulle, precis som sedan 1866 års skogsförordning, baseras på hushållningsplaner men dessa skulle nu administreras av statens lokala förvaltning. Rörande äganderätten till häradsallmänningarna, stod det i lagen från 1932 att häradsallmänningarna tillhörde de fastigheter som inom häradet var mantals satta (ibid).

Från 1932 fram tills idag har inga större ändringar skett vad gäller häradsallmänningarnas förvaltning, sett från ett lagstiftande perspektiv bortsett från den uppdatering som gjordes 1952 (SFS 1952:166). Uppdateringen inordnade häradsallmänningarna under den allmänna skogsvårdslagen och den specifika skyldigheten att inrätta hushållningsplaner för skogen slopades (ibid). Det är lagen om häradsallmänningar från 1952 som fortfarande gäller än idag, även om vissa delar moderniserats för att stämma överens med annan lagstiftning och förvaltning (Kardell 2020). Sedan 1990 är de länsstyrelser i områden med häradsallmänningar som är ansvariga för att overse skogsförvaltningsplaner och reglementen (SFS 1952:166). Idag är det främst övergripande policybeslut om till exempel avsättningar till naturvård eller artskydd som påverkar häradsallmänningarnas förutsättningar vad gäller möjligheten till exempelvis skogsproduktion, men även kommunala angelägenheter så som hantering av stadsnära skog och planläggningar.

Ovanstående historiska genomgång visar hur häradsallmänningarna utvecklats från ”lösa” geografiska indelningar till de institutioner de utgör idag. Under årens lopp har samhällstrender, utveckling av skogsbruk och statliga påbud påverkat häradsallmänningarna möjligheter att fungera som fristående institutioner, vilket också visar sig i de olika roller som häradsallmänningarna intagit.

Den första roll som häradsallmanningen intar, vilken visar sig i de tidiga lagtexter som tidigare återgivits, är den som territoriell markör och tilldelare av rättigheter. Den andra rollen häradsallmanningen iklätt sig är som resursbank, en plats där häradets markägare har kunnat förse sig med råvaror för husbehov och för avsalu. Dessa två roller, ”territoriell markör” och ”resursbank”, bör ha uppstått i relation till varandra och därefter utvecklats co-evolutionärt. I och med att behovet av resurser vuxit, har också behovet av att hävda tillgången till dessa vuxit.

I samband med att markrättigheter och naturresurser blev allt viktigare för samhället i stort, kom häradsallmanningens intressenter att öka och allmanningen intog rollen som resursbank åt det allmänna i en vidare bemärkelse. Resurserna häradsallmanningarna producerade skulle inte enbart bistå lokalsamhällets konsumtion utan även produktion av allmänt intresse, så som gruvnäring och militär.

Historien om häradsallmanningarna visar hur häradsallmanningarna utgjort en skådeplats för en dragkamp mellan framförallt staten (kronan) och häradsallmanningarnas delägare (mantalssatta markägarna inom häradet). Under olika tidsepoker har staten haft mycket stort inflytande över allmanningarnas förvaltning. Historiebeskrivningen visar också hur häradsallmanningarna olika roller som resursbank kan ses som en spegling av samhällsförändringarna i stort, där inte minst samhällets industrialisering och stora efterfrågan på skogliga resurser satt sin prägel på häradsallmanningarnas förvaltning. Sedan 1800-talet intar häradsallmanningen alltmer rollen som ekonomisk och monetär resurs snarare än en resursbank för de ingående delägarnas husbehov (ex mulbete, jakt och ved). Utvecklingen från resurs för husbehov till en ekonomisk och monetär resurs, markeras framförallt när häradsallmanningarna börjar ge utdelning av skogsråvara i ekonomiska (monetära) medel.

5.1.2 1000 år av förhandlingar

Äganderätten är, och har under en lång tid, varit en viktig fråga för häradsallmanningarnas delägare. Vem som har äganderätten till häradsallmanningen har varit föremål för en långdragen kamp mellan staten och allmanningarna, som i stor utsträckning påverkat häradsallmanningens utveckling som institution. Under det följande kapitlet kommer därför processen kring äganderätten till häradsallmanningarna att analyseras djupare.

Den juridiska tolkningen av äganderätt är att denna utgör den mest utökade rätt till att besluta över någonting som går att få (Nationalencyklopedien 2022). Inom ramen för kritisk institutionell teori, är tolkningen av äganderätt dock formulerad något annorlunda. MacPherson (1978, in Ribot & Peluso 2003:155) definierar ägande (property) som “*a right in the sense of an enforceable claim to some use or benefit of something*”, det vill säga att äganderätt utgår från på ett legitimt anspråk på att dra nytta av någonting. Dessutom, finns begreppet access, som kan översattas

till tillgång, som breddar perspektiven på att dra nytta av någonting. I sin artikel *Teorin om tillgång* (översatt från engelska) diskuterar Ribot and Peluso (2003) skillnaden mellan de två begreppen ägande och tillgång, vilken förklarar skillnaden mellan de två som möjligheten och rätten att dra nytta. Perspektivet som artikeln representerar blir, i relation till häradsallmänningar, intressant eftersom det fångar upp delar av den grundläggande problembeskrivning som finns gällande för vem och hur resurser tillskrivs olika intressenter. Den institutionella utveckling som representerats i det tidigare kapitlet i form av den rättsliga utvecklingen av häradsallmänningar, visar hur möjligheten och rätten till att extrahera resurser från allmänningarna varierat under historien. Samtidigt har häradsallmänningarnas delägare alltid kunnat plocka ut resurser ur allmänningarna, även om uttagen reglerats i varierande grad.

Som tidigare beskrivits har det under stora delar av häradsallmänningarnas historia funnits en maktkamp kring vem som äger rätten häradsallmänningarnas resurser. Denna maktkamp kan förstås utifrån det vidgade perspektivet på ägande som Ribot and Peluso (2003) diskuterar inom ramen för teorin om tillgång. Om man vidgar den naturrättsliga synen på ägande som en medfödd och oersättlig rättighet baserad på människans förnuft (Nationalencyklopedin 2022), till att istället förstås som anspråk på tillträde till en resurs, går denna medfödda rättighet till en resurs inte att hävda utan makt. Makt kan förstås som förmågan att påverka andra, och olika maktanspråk till resurser kodifieras och institutionaliseras ofta genom institutionella avtal. Avtal, eller någon annan form av berättigande, är vad som tillåter en människa att dra nytta av en resurs (Ribot & Peluso 2003). Det tidigaste exemplet på institutionaliserade rättigheter som relaterar till häradsallmänningarna, är beskrivningen av äganderätt till mark som finns i 1200-talets Upplandslag. Åke Holmbäck återger denna i sin essä *Studier över de svenska allmänningarnas historia* från 1920. Stycket som behandlar Upplandslagen beskriver ramarna för hur man kan tillsamka sig mark, i relation till andra, vilken baseras på fullständigheten av arbetet utfört i syfte att uppodla ny mark. I en förklaring av det ursprungliga stycket skriver Holmbäck:

Mot den, som röjt å allmänning men lämnat sitt arbete utan att fullborda röjningen, löper alltså en preskription, som häver den rätt, han genom sitt arbete förvärvat; efter en tid har en ny odlare rätt att tillägna sig den mark den förre röjt, som om denna vore en del av vildmarken. (Holmbäck 1920:12)

I ovanstående historiska sammanhang (1200-talet) definieras inte vilken typ av allmänning som åsyftades, men som Holmbäck (1920) tolkar Upplandslagen gäller uppodlingen (röjningen) samtliga typer av allmänningar och således även de marker som vara föregångaren till häradsallmänningarna. Vid den här tiden betraktades all obrukad mark som allmänning (Holmbäck 1920), varvid Upplandslagen istället för

att beskriva förfarandet i relation till allmanningen istället beskriver förfarandet när marken går från allmän resurs till annan typ av egendom.

Citatet är dock intressant av två anledningar. Enligt Ribot & Peluso 2003 påkallar ägande generellt någon typ av erkännande av rättigheter från annan instans. Det Upplandslagen utgör är den första skriftliga källan som finns på en lagstiftning som berör allmänningar (Rosendal 1998), och således den första källan på formell institutionalisering av rättigheter kopplade till dessa. Lagstiftningen agerar som ett legitimerande system för reglering av olika anspråk att omvandla allmän mark till, i det här fallet, privat egendom. Utöver det, visar citatet på vad som också krävs för att få rättigheter och därmed tillgång till de resurser som marken producerar. Rättigheterna till marken var enligt Upplandslagen alltså inte definitiva, utan baserade på det arbete som gjordes på markerna. Äganderätten var således, åtminstone till en början, villkorad av enskilda individers bruk av naturresurser enligt den tidiga lagstiftningen.

Exemplet från Upplandslagen blir intressant i relation till den fortsatta utvecklingen av häradsallmänningarna, i ljuset av att allmänningarna tros ha brukats även innan delar av dem uppodlades. I många av de tidiga lagtexterna som berör allmänningarna, gavs boende i bygden möjlighet att använda allmänningarnas resurser för en rad olika ändamål (Lovén 2003). Mulbete, husbehov av ved och slätter är några exempel (ibid). Det kan ha varit bruket av dessa resurser, som lade grunden för behovet av att sätta gränser för hur mycket allmän mark som fick lov att tas i privat bruk – även kallat intaga. Regleringar av hur mycket som fick lov att tas som intaga eller nyodling förekommer i flertalet av de tidiga lagtexterna, Upplandslagen så väl som Hälsinge- och Östgötalagen (citerad i tidigare kapitel) (Holmbäck 1920). Dessa exempel kommer från en relativt tidig del av allmänningarnas historia, men liknande processer både i relation till privatisering av allmän mark och utveckling av häradsallmänningarna finns även mer sentida exempel på.

Processerna gällande vem som har tillgång till häradsallmänningarnas resurser som tidigare omnämnts, pågår i olika turer och med olika intressenter genom hela dess historia. Även tider då häradsallmänningarna enligt svensk lag tillhört häraderna, har andra aktörer gjort anspråk på resurserna (Rosendal 1998). Likaså, har brukande av häradsallmänningarna fortgått även i tider då allmänningarna ansetts vara ägda av staten (kronan). Ett exempel är under Gustav Vasa, då allmänningarna ansågs ägas av kronan, men förvaltningen av marker kvarstod i häradernas räkning (Kardell 2020). Ytterligare ett exempel är 1800-talets första hälft då allmänningarna i högsta grad brukades, men äganderätten vidmakthölls av staten. I en debatt på ämnet från den 5 september 1840 uttrycker sig den nyligen adlade Af Ström på följande vis:

Utskotten synas hava ansett häradsallmanningarna såsom häradets gemensamma tillhörighet: så är det icke efter nu gällande lagar. De äro statens tillhörighet, och bevis därpå kan hämtas därav, att ingen jord är upplåten till enskilda eller korporationer utan skatt därför. (Af Ström 1840, i Holmbäck 1930:133)

Vem som äger häradsallmanningarna, i strikt juridisk bemärkelse, är dock ända i modern tid en omstridd fråga, trots af Ströms anförande. Under det tidiga 1900-talet kan detta också exemplifieras av Kammarkollegiets svårigheter att dra en slutsats om vem som äger häradsallmanningarna. Holmbäck återger i sin utredning från 1930 kollegiets åsikt från 1907 följande:

Den 27 september 1907 har i kollegiet den meningen gjorts sig gällande, att kronan vore häradsallmanningarnas ägare, medan häradsborna hade äganderätt till den å allmanningarna växande skogen. (Holmbäck 1930:46)

Detta är ytterligare ett exempel på den i tidigare kapitel omnämnda ”dubbla äganderätten”, där staten i juridisk mening anses vara ägare till häradsallmanningarna medan häradsallmanningarna samtidigt äger rätt att förvalta allmanningens resurser. Kammarkollegiets åsikt står dock inte fast speciellt länge. Mellan 1907 och 1928 dras tre helt skilda slutsatser i frågan; först att kronan äger allmanningarna, sedan att häraderna äger allmanningarna samt, till sist, att ingen äger häradsallmanningarna (Holmbäck 1930). Holmbäck skriver:

I utlåtandet den 31 juli 1928 underkänner kollegiet icke blott kronans utan även häradet äganderätt till häradsallmanning. Kollegiet anser, att häradsallmanningarna sakna ägare. (Holmbäck 1930:47)

Kammarkollegiets velande kring vem som hade rätt att styra och besluta över häradsallmanningarna, är ett av flera exempel från tidsperioden. Den utredning som tillsattes för att se över frågan, tidigare omnämnda Sydsvenska Skogsvårdskommittén, är ytterligare ett.

Det är mot bakgrund av den här myndighetsdebatten som häradsallmanningarna för första gången kom att organisera sig gemensamt och grundade Svenska Häradsallmänningsförbundet 1918. Det var oron för diskussionen om äganderätten under tidigt 1900-tal som föranledde utredningen om äganderätten till häradsallmanningarna, vilket så småningom bidrog till den första Lagen om häradsallmanningar från 1932 (Kardell 2020). I lagen från 1932 fastslogs att häradsallmanningarna skulle tillhöra de markägare som inom häradet bodde och verkade, inte till staten, eller någon annan (ibid). I den nu gällande lagstiftningen från 1952, med samma lydelse, definieras äganderätten till häradsallmanningarna enligt följande lydelse:

Häradsallmanning tillhör ägarna av de fastigheter inom häradet vilka äro satta i mantal eller med vilka, enligt vad vid fastighetsbildning bestämts, är förenad rätt till delaktighet i allmanningen. (Lag om häradsallmanningar (1952:166, §2)

Lydelsen i lagstiftningen från den här perioden bygger på de tidigare skrivelser som finns kring häradernas äganderätt till häradsallmanningarna. En av de slutsatser som går att dra med hjälp av källmaterialet är att oberoende av vem som i formell mening stod som ägare över häradsallmanningarna så kunde delägarna på lokal nivå fortsätta sitt brukande (Rosendal 1998). I början av 1800-talet, då häradsallmanningarna ansågs tillhöra kronan (Holmbäck 1930), var häradsallmanningarna en lika viktig resurspool som tidigare och senare. Den egentliga skillnaden låg i synen på det grundläggande ägandet snarare än på tillgången till resurserna i sig, vilket går att jämföra med det begrepp Ribot och Peluso (2003) förklarar som tillgång. Under delar av 1800-talet hade inte medlemmarna (delägarna) i juridiskt mening äganderätt till häradsallmanningarna, men de hade fortfarande tillgång till stora delar av de resurser som producerades där. Detta stämmer överens med beskrivningen av att tillgång ger möjlighet att dra fördel av resurser, även om ägandet ur ett strikt juridiskt perspektiv inte existerar (ibid).

Under de senaste decennierna har debatten om häradsallmanningarna inte varit lika aktiv som under 1900-talets början, men det finns några anmärkningsvärda tillfällen som visar att debatten om hur allmanningarna bör organiseras emellanåt blossar upp igen. Ett sådant tillfälle är från början av 1970-talet, då en översyn av de statligt inrättade skogsallmanningarna i Norrland kom att generera ett nytt intresse även för häradsallmanningarna (Lovén 2003). I utredningen vädrades nämligen åsikten att häradsallmanningarna återigen borde införlivas i den statliga organisationen, istället för häradets markägare. Utredningen möttes av stark kritik och kom aldrig att införlivas i ett lagförslag (ibid). Ett mindre uppmärksammat förslag som berör häradsallmanningarnas organisation, var en motion från 2003 där moderaten Sten Tolgfors till Sveriges riksdag föreslog att man skulle bolagisera häradsallmanningarnas förvaltning (Kardell 2020). Förslaget kom inte att få någon påverkan och lagstiftningen från 1952 kvarstod.

Utvecklingen av häradsallmanningarna i Sverige kan sedan landskapslagarnas författande fram till idag, ur ett äganderättsperspektiv förklaras som en 1000-år lång förhandling av resursanspråk mellan staten och häradets markägare (delägare). Även om häradernas markägare alltid haft tillgång till allmanningarna resurser, har legitimiteten av deras anspråk ifrågasatts vid upprepade tillfällen. Hur viktig den faktiska äganderätten, i ljuset av att tillgången till resurserna inte fråntagits dem, går att ifrågasätta. Speciellt om man utgår från perspektivet att det faktiska uttaget, om så i natura eller ekonomiska medel, tidigare under historien inte fråntagits dem helt.

Samtidigt står ett anspråk på en naturresurs, om den inte är legitimerad, inför risken att tillgången till resurserna går förlorad eftersom den antingen kan ignoreras eller ogiltigförklaras (Ribot and Peluso (2003). Det är därför 1932-års lag om häradsallmanningar får en sådan betydelse, då anspråket från häradernas markägare

legitimeras och kodifieras i lag, och den 1000-åriga förhandlingen slutligen har en vinnare. Åtminstone för tillfället.

5.2 Roller och betydelser på Hammarkinds häradsallmänning

Under det följande kapitlet avhandlas Hammarkinds häradsallmänning, utifrån den fallstudie som genomförts. Kapitlet inleds med en redogörelse för den dissonans som finns mellan det formellt antagna syfte som finns för häradsallmänningen och det upplevda syfte som blottläggs vid en närmare anblick. Därefter kommer det historiska arvets påverkan på häradsallmänningens verksamhet att avhandlas, som efterföljs av en redogörelse för allmänningarnas bidrag till det lokala skogsbrukets utveckling.

5.2.1 Det finns ett större syfte i praktiken än i teorin

Häradsallmänningarnas generella syfte kan i korthet definieras som ett gemensamt och långsiktigt brukande av skog med målet att producera avkastning för häradsallmänningens delägare (Sveriges häradsallmänningsförbund u.å.). I praktiken är dock häradsallmänningarnas reella syfte betydligt mer omfattande, både utifrån ett övergripande perspektiv och utifrån delägarnas enskilda perspektiv. Vid frågan om vilket syfte häradsallmänningar har svarar Markus, som sitter som förtroendevald i Hammarkinds allmänningstyrelse, såhär:

Allmänningen är ett väldigt, väldigt långt samägandeprojekt kan man säga. Det är ett tusenårigt projekt, en tusenårig affärsidé egentligen. Men det betyder ju inte att man får vara avsaknad av affärskunskap. Affärer är det viktigt, man vill dela ut pengar naturligtvis och ska göra det också. Det där [det tusenåriga projektet och affärskunskapen] måste gå att kombinera. (Markus)

Citatet visar på att syftet innehåller flera olika tids- och förvaltningsperspektiv, som sträcker sig längre än den grundläggande idén om att ett gemensamt brukande av skog. För informanten är Hammarkinds häradsallmänning ett tusenårigt projekt där avkastning och långsiktighet i praktiken betraktas som likvärdiga mål. Det här långsiktiga affärsperspektivet syns också i Hammarkinds reglemente, det vill säga det dokument som agerar som ramverk för allmänningens verksamhet. Dessa är individuella för varje häradsallmänning. I Hammarkinds fall ringas häradsallmänningens syfte in utav följande lydelse:

Allmänningens skog och mark skall vårdas och skötas med ett 1000-årigt perspektiv. Allmänningen ska skötas med syftet att avverkningen över tid är jämn och ökande. Detta ska åstadkommas genom att använda såväl beprövade som nya biologiska och tekniska landvinningar inom samtliga forskningsdiscipliner. Avkastningen skall i första hand användas för allmänningen behöriga vård och skötsel för en framtida hög skogsproduktion. Vad som

därefter återstår av avkastningen får användas för utdelning eller fonderas till allmänningen samtliga delägare eller för annat ändamål som är till gagn för delägarna. Det tillkommer delägarna att besluta om detta. Jämnhet i avverkning och i uttag av andra nyttigheter är överordnat utdelningen. (Hammarkinds häradsallmänning 2019, §4)

Detta reglemente antogs av häradsallmänningen och fastställdes av Östergötlands Länsstyrelse 2019, i samband med en översyn av samtliga reglementen hos de allmänningar som förvaltas av Häradsmarken AB (Hammarkinds häradsallmänning 2019, §4). De målsättningar som pekas ut i form av ett långsiktigt brukande är överordnat syftet att ge delägarna ekonomisk utdelning. Även jämnhet i skogsavverkning och uttag av andra nyttigheter från häradsallmänningen är överordnad de ingående markägarnas utdelningen. Målsättningarna för Hammarkinds häradsallmänning, likt en rad andra allmänningar som förvaltas av Häradsmarken AB, skiljer sig från häradsallmänningar i andra regioner. Först och främst finns ett definierat tidsperspektiv, där det tusenåriga perspektivet framhävs i Hammarkind till skillnad från till exempel sörmländska Jönåkers häradsallmänning generella lydelse ”långsiktig” (Jönåkers häradsallmänning 2016, §3). Ytterligare skillnader finns inom ramarna för det praktiska brukandet och målsättningar för utdelning. I Hammarkinds häradsallmänningens reglemente omnämns bland annat nya tekniska hjälpmedel, att samtliga forskningsdiscipliner ska tas i bruk och en jämn avverkning är överordnat en jämn utdelning (Hammarkinds häradsallmänning 2019). Dessa perspektiv saknas helt i Jönåkers häradsallmänningens reglemente, där tonvikt istället läggs på beprövade metoder och jämn avkastning (Jönåkers häradsallmänning 2016). Skillnaden mellan Hammarkinds och Jönåkers häradsallmänningar, går i linje med Kardells (2020) beskrivning av att målsättningarna för häradsallmänningarna under de senaste åren har utvidgat sina målsättningar. I jämförelse med Hammarkinds tidigare reglemente, som fastställdes 2003, omfattar det nya reglementet från 2019 en rad nya målsättningar medan det gamla enbart konstaterade att skogen skulle brukas för att säkerställa en jämn avkastning.

Trots den utveckling som Kardell (2020) noterar under sina efterforskningar, tycks allmänningen syfte i praktiken vara ännu större än de ramar reglementena sätter för häradsallmänningarna. Utifrån det ekonomiska perspektivet, bör utdelningen inte längre fungera som huvudsaklig drivkraft eftersom de inte är nog stor att göra väsentlig skillnad för den privata ekonomin. Åtminstone inte för majoriteten av Hammarkinds delägare. Under 2020 gjordes i Hammarkind en utdelning om 2200 kronor per mantal, vilken ligger i linje med tidigare utdelningar. År 2021 genomfördes den största utdelningen i häradsallmänningens historia på 7650 kronor per mantal. Om man utgår från de normala nivåer som bestått på Hammarkind, rör det sig på i genomsnitt omkring 3000 kronor per mantal (Hammarkinds häradsallmänning). Ens för de större fastigheter som kanske har tio mantal är utdelningen således 30 000 kronor, vilket kan vara ett väsentligt bidrag

till en delägars ekonomi, men inte nödvändigtvis tillräckligt stort för att göra den ekonomiska avkastningen till en avgörande faktor för engagemang. För de delägare med fastigheter som når upp till ett mantal, vilka utgör en majoritet av delägarna, är utdelningen väsentligt mycket lägre. Den ekonomiska utdelningen är således troligen inte den enda anledningen till varför delägare engagerar sig i häradsallmänningars verksamhet generellt. En bidragande faktor, skulle kunna vara allmänningens historiska arv och långsiktiga förvaltning, som agerar som drivkraft istället. Markus, som har varit engagerad i Hammarkind i över ett decennium, beskriver vikten av att definiera långsiktigt brukande genom följande citat:

Det [tusenåriga perspektivet] är viktigt för att uttrycka att det inte bara är ett långsiktigt perspektiv, för vad är långsiktigt? För någon är det tio år, för en annan 15 eller 100. Om man skriver 1000, blir det en annan typ av tanke. Det är verkligen 1000 år och det finns inga andra öppningar för spekulation kring vad långsiktigt innebär. Det talar om att allmänningen inte är en dagslända, det är någonting som har en väldigt lång tradition och som har minst 1000 år kvar. (Markus)

Cleaver och de Koning beskriver i sin artikel *Furthering critical institutionalism* (2015) hur drivkraften bakom kollektiva lösningar, till exempel i form av allmänningar, utgår från en rad olika motiv. Ibland utgörs det av rationella val baserade på ekonomiska faktorer, andra gånger fungerar traditioner eller moraliska ställningstaganden som motiv till de val individer gör (ibid). Citatet ovan statuerar att Hammarkinds häradsallmänning inte är en dagslända, men det huvudsakliga syfte vars grund allmänningen vilat på under 1000 år, är för delägarna inte längre lika viktigt. Ändå består den, för att andra drivkrafter får lov att ta en större roll.

För att förstå de roller och betydelse häradsallmänningar tillskrivs utifrån ett dagsaktuellt perspektiv presenteras i följande delkapitel två faktorer som fångar vad som menas med påståendet om att allmänningens syfte är större i praktiken än i teorin.

5.2.2 Historien är Hammarkinds pulsåder

Sannolikt har allmänningens institutet sitt ursprung i ett rättskede liggande långt för uppteckningen av våra äldsta rättskällor, en tid få de plikta odlingsområdena utgjorde enskilda bygder. Troligen var det ett praktiskt samhällsintresse som skapade allmänningarna, att till förekommande av strider mellan de skilda bygderna inbördes behålla de naturliga gränser, som stora skogar och berg samt vattenområden utgjorde, och icke tillåta enskilda att stryka sin ockupation in på dessa utöver de gränser, som behovet av mulbete, husbehovsvirke och fiskevatten utgjorde. ”De germanska folkens sed att ödelägg sina gränsbygder.”, för att undvika tvist med sina grannar. (Hammarkinds Häradsallmänning, skrift till Skogsdag 1957)

Citatet ovan kommer från en text som ska ha används vid en av Hammarkind Häradsallmänning anordnad skogsdag år 1957, troligtvis författad av styrelsen med den nyvalda ordföranden Nils Hermelin i spetsen. Stycket beskriver i korthet den

utveckling som torde vara början till alla häradsallmänningar, och således även Hammarkinds, instiftande. I sig själv berättar citatet en berättelse om häradsallmänningarna, men utgör även ett exempel på hur historiebruk används för identitetsskapande och legitimering inom allmanningen. Hammarkinds 1000-åriga historia utgör på sätt och vis en pulsåder och genomgående tema, som både legitimerar beslut och bidrar till engagemang för upprätthållande av Hammarkinds dagliga verksamhet. Berättelsen om häradsallmänningarna som återges i citatet från 1957 skiljer sig inte nämnvärt från de åtskilliga andra berättelser som förekommer i flertalet bygdehistoriska redovisningar, i utredningar eller avhandlingar, alla med ett gemensamt syfte: att visa på häradsallmänningarnas långa och betydelsefulla historia.

Inom ramen för kritisk institutionell teori erkänns historiska skeenden och processer som viktiga influenser på moderna utfall. Merrey (et al 2007, i Cleaver 2012) definierar institutioner som de sociala arrangemang vilka reglerar mänskligt beteende, med en varaktighet och ett syfte utöver den enskilde individens liv och intentioner. Historia är något som i relation till Merreys definition av institutioner påverkar människors agerande över generationsgränser, vilket kan anses vara gällande för den här typen av allmänningar. Historien och historiebruket om allmanningen bidrar till att forma dess identitet samt utgör en bidragande faktor till att ska sammanhang och gemenskap inte bara mellan de ingående delägarna utan mellan häradsallmänningarna i sig. Historien utgörs dock inte enbart av berättelser om hur häradsallmänningarna kom till, utan anspelar också på de traditioner som finns kring allmänningens brukande och skötsel. Hammarkind blir på det viset en bärare av den gemensamma berättelsen om bygden, om människorna som verkade där och de betydelser den gemensamma egendomen fyllde (jmf Sandström et. al, 2017).

I raden av styrelseledamöter på Hammarkind, finns en lång rad för bygden betydelsefulla personer. I förvaltningsberättelser från 1900-talets mitt finns riksdagsledamöter, godsägare och friherrar uppräddade som styrelseledamöter. Vikten som lagts vid styrelseledamöternas titlar bör för tiden inte vara ovanligt, men kan här användas som ett exempel på hur allmänningens betydelse kan ha understrukits av dess ledamöters status. Återgivelsen av titlar i förvaltningsberättelserna slutar under 1970-talets mitt, men namnen fortsätter att återkomma. Vid frågan om titlar eller välborehet fortsatt har en vikt för engagemang inom allmanningen, svarar en av informanterna såhär:

Mönstret ser inte ut på samma sätt, däremot så följer engagemanget kanske gården. Det gör det. Det blir en tradition och sen är det så att de som har mer mantal ofta tagit, och har ansetts behöva ta eller ha rätt till, ett större engagemang just därför [att man har mer mantal]. Det har man gjort. (Peter)

Peter, som har en lång erfarenhet av förvaltningen av flertalet häradsallmänningar, argumenterar här för att markinnehav kan varit en bidragande faktor till engagemang inom häradsallmänningens styrelse, men att det inte i lika stor utsträckning är en avgörande faktor idag. Istället är tradition, eller personliga erfarenheter genererade genom delaktighet inom familjen, faktorer som tenderar att leda till engagemang allt viktigare. I de protokoll som har studerats under fallstudien av Hammarkind finns en tendens till att engagemang gått i arv, genom olika släktled. Erik Nilsson, vice ordförande för Hammarkind 1970, har till exempel en son som senare under 1900-talet blir invald som suppleant i styrelsen. Tradition, eller medvetenhet om häradsallmänningens verksamhet, kan i det här fallet också vara en minst lika avgörande faktor för engagemang som någon annat.

Att traditioner, eller ett ärvt intresse, kan ge förutsättning för engagemang inom allmänningen finns det fler exempel på. En av informanterna beskriver under sin intervju hur flera släktingar tidigare varit engagerade i Hammarkind, vilket bidragande orsak till informantens eget intresse att engageras sig i häradsallmänningens verksamhet. Även om det inte går att dra någon slutsats kring vilka faktorer som i slutändan varit avgörande för varför någon engagerar sig i allmänningens förvaltning utgör historisk släktanknytning med stor sannolikhet en bidragande faktor.

Anknytningen till tidigare generationer och till bygden, tar sig även andra uttryck genom återanknytning till tidigare verksamhet inom allmänningen. I det häfte med förvaltningsberättelse, ekonomisk redovisning och annan information som tryckts inför allmänningsstämman 1973 återfinns en essä som kan ses som exempel på hur historiebruk om allmänningen traderas i bygden. Essän har titeln *Den sista vargen* och är författad av häradsallmänningens dåvarande vice ordförande Ragnar Danielsson. Essän redogör för den fond häradet inrättat för att premiera avskjutningen av varg inom häradet, som delvis ska ha finansierats med medel från allmänningskassan. I essän går att läsa om fällor som byggts på allmänningens dåvarande fastighet Gisätter, samt en tidningsartikel som återger berättelsen om "Det stora Vargskallet" då 10 vargar ska ha fällts. Danielssons essä återger artikeln:

Hellström minns, att hans farfar, född 1829, berättade om skallet, som torde ha omfattat 300 man drevfolk samt 22 skyttar jämte "jaktgubbar" och vargnät, och måste ha varit grundlig förberett och väl genomfört. "Ett så lyckligt resultat skall icke i mannaminne inträffat." (Danielsson 1973)

I essän återfinns även beskrivningar av vargstammens utbredning i andra länder och i Sverige under 1970-talet, troligtvis för att sammanlänka den historiska beskrivningen av jakten med bygdens samtida verklighet. Med det, blir essän också en aktiv del i allmänningens historieskrivning och ett typiskt exempel på hur historiska beskrivningar kan bidra till allmänningens legitimering. Essän visar hur

häradet och allmanningen varit en del av bygdens verksamheter och hjälpt till att svara till bygdens behov, även om vargen under 1970-talet inte utgjorde något problem.

Den tydliga anknytningen och betydelsen av historia inom häradsallmanningens verksamhet är inte unikt för Hammarkind. Ytterligare exempel återfinns i de otaliga bygdehistoriska berättelser som skrivits om häradsallmänningar runt om i landet. Ulla Lovéns *Norunda häradsallmänning under 140 år* är ett exempel (2003), Nils Birgerssons *Jönåkers Häradsallmänning: en kostfattad historik* är en annan (1983). Vad gäller Hammarkinds Häradsallmänning finns ingen sådan bygdehistorisk skrift som beskriver allmanningens utveckling och bakgrund, vilket efterfrågades av bland annat av tidigare ordförande Nils Hermelin. I ett brev till Arvid Karlsson, ordförande för Olands Häradsallmänning, skriver han år 1968:

Styrelsen för Hammarkinds Häradsallmänning tackar för den intressanta historik över Olands Häradsallmänning som vi fått. Själv har jag med nöje tagit del av alla uppgifterna om Er allmännings utveckling och hoppas att vi också någon gång skall få tillfälle skriva vår allmännings historia. (Hermelin 1968)

En sammanhängande bygdehistorisk beskrivning av Hammarkind saknas, men det betyder inte att allmanningens historia är förlorad. Kartor, protokoll, årsberättelser och andra dokument från århundraden tillbaka finns fortfarande sparade i Häradsmarkens arkiv i Linköping.

Dessa dokument om Hammarkinds häradsallmänning utgör betydelsefulla tidsdokument och pusselbitar i berättelsen om Hammarkind som bygd och för den svenska skogshistorien. I det avslutande stycket i sin *Häradsallmänningarnas historia* skriver Kardell (2020):

Häradsallmänningarna utgör ett levande kulturarv. De har existerat minst lika länge som svenska kyrkan, om inte längre. Förhoppningsvis kommer denna tusenåriga tradition att föras vidare in i framtiden. (Kardell 2020:133)

Om man utgår från reglementet för Hammarkind som beskriver hur allmanningen ska brukas med ett tusenårigt perspektiv, är Kardell inte ensam om denna förhoppning. Citatet blir således en del av den historiebeteckning som inte bara legitimerar häradsallmänningarnas arv, utan även deras fortsatta verksamhet.

5.2.3 Hammarkind förmedlar kunskap

Under intervjuerna uppkom även andra målsättningar med allmanningen, som inte inkluderas i det officiella reglementet för allmanningen (2019). Markus, som är förtroendevald i häradsallmanningens styrelse, menar att kunskapsspridning är en del av häradsallmanningens uppdrag:

Häradsallmanningen har också en annan funktion [än den ekonomiska] som jag tycker är väldigt viktig och det är att vi har råd att titta på nya grejer inom våra ramar, för att bidra till bättre skogsvård och nya metoder. Lite i alla fall, som sedan kan förmedlas ut till delägarna. (Markus)

Att sprida kunskap manifesteras bland annat genom de Skogsdagar som Hammarkind anordnat med jämna mellanrum under flera decennier. När traditionen med skogsdag startade har inte gått att bestämma, men i en kungörelse från 1952 står det att häradsallmanningen ska ”*anordna den årliga återkommande skogsdagen lördagen den 7 juni 1952*”. Formuleringen antyder alltså att skogsdagarna redan då varit en återkommande tradition. Delägare, familjemedlemmar och andra intresserade har under decennier bjudits in att lära av och lära känna häradsallmanningen. Programmet för skogsdagen 1952 bestod av följande punkter:

Bese nyanlagd skogsväg från Björksäter – Mörknekärr till Kulefallsvägen. Bese ungsogsbestånds gallring och diskussion därom i skogsvårdande syfte. Vid trakten av Mörknekärr bese föryngringshuggningar i medelåldern och äldre bestånd. Demonstrera markberedning. Demonstration av planteringsborr. Anförande om vad kostnaden för skogssådd och plantering. (Hammarkinds häradsallmänning 1952)

Skogsdagarna har alltså åtminstone sedan 1950-talet, anordnats för att ge delägare chansen att besöka häradsallmanningens marker och överse dess skötsel. Skogsdagen som på Hammarkinds Häradsallmänning anordnades år 1959 visar att allmanningen redan under 1950-talet användes för fortbildningsändamål, dels i relation till häradsallmanningens egen verksamhet, men även i relation till skogsägarnas egen verksamhet på sina privata skogsmarker. Med syfte att utbilda och ge intresserade möjlighet att lära på häradsallmanningen, har föredrag och demonstrationer av nya skogsbruksmetoder hållits. Under skogsdagarna har även progressionen av skogen visats upp, så väl i form av äldre bestånd som nyplanterade. Gallring, röjning, nyplantering och naturvård är alla praktiker som förekommit under dessa tillfällen. Under punkt fyra i programmet från 1959 ska till exempel en provyta i äldre skog förevisas, varvid en tävling anordnas i skogsuppskattning (av ålder och höjd).

Under exkursionen redovisas även förvaltningen av Hammarkinds skog sedan 1855, då de första trakthyggesplanerna uppgjordes på allmanningens ursprungliga skogsområden. Under 1959 års program, på punkt 7, går även följande att läsa:

Vid Mörknekärsvägen ett 25-årigt bestånd. Areal c:a 25 hektar. Ej röjt från början. Särskilt å fuktigare delar rikligt med björkslag, som ifall röjningsåtgärder inte vidtagas måste få skadliga konsekvenser för beståndets vidare utveckling. Diskussionen öppen för spørsmålet röjningens resp. gallringens styrkegrad. (Hammarkinds häradsallmänning)

Den här typen av exkursioner eller skogs dagar är inte specifika för enbart Hammarkinds häradsallmänning, utan förekommer även hos flera häradsallmänningar runt om i Sverige (Loven 2003, XX). Den tidigaste omnämningen av så kallade provytor för skogsförsök, är anlagda av statens skogsförsöksanstalt, år 1904–1905 i Jönåkers Häradsallmänning (Amilon 1918). Provytorna anlades i det här fallet för att undersöka utbytet av gallring med olika typer av metoder, men visar att utvecklingen av skogsbruket tagit en stor roll i häradsallmänningarnas verksamhet generellt.

I den utredning som allmäningsdelägarna gjorde som reaktion till Sydsvenska Skogsvårdskommitténs utlåtande, framgår det dock att utredningskommittén anser att kunskapsbrist ligger bakom allmänningarnas eftersatthet (Amilon 1918). I utredningen står det att:

Skogsbruket står i alla största beroende av skogsvetenskapen. Den framåtgående vetenskapen har varit och är en grundbetingelse för och en mäktig hävstång vid skogsbrukets höjande. Det är därför av allra störst vikt, att skogsmännen snabbt och grundligt förmå tillgodogöra och praktiskt utnyttja vetenskapens landvinningar. (Amilon 1918:109)

Att sköta skogen enligt vetenskapliga och fackmässiga metoder har utgjort ett viktigt ideal för häradsallmänningars skogsskötsel under en lång tid, så väl på Hammarkind som i andra delar av landet. Ytterligare ett exempel, som dessutom visar på Hammarkinds inställning till ansvar för skogsbruket generellt, återfinns när Västerby Skogsbruksskola ska bygga ut sina undervisningslokaler. I protokollet från den 9/8–1966 står det att styrelsen vill *uttala sin tillfredsställelse med att länets skogsbruk får tillgång till effektiva utbildningsmöjligheter för skogsbruket maskinskötare*. Därtill beslutar Hammarkind att skänka 50 öre per hektar för att stötta utbyggnationen samt att uppmuntra övriga häradsallmänningar i länet att göra det samma.

Vikten som historiskt lagts vid god förvaltning av häradsallmänningen är också någonting som syns, inte minst i protokoll och årsberättelser från häradsallmänningen. Återkommande under större delen av 1900-talet görs omfattande årliga investeringar i anläggande av skogsvägar, underhåll av diken och andra åtgärder med syftet att enligt rådande normer förvalta och förädla häradsallmänningsens skog. De investeringar som gjorts har även fortgått under de senaste decennierna. Under 2011 var Hammarkind till exempel först i Sverige med att testa laserscanning av skogsbeståndet, för att möjliggöra en bättre indelning och uppskattning av skogen (Kardell 2020). Anledningen bakom detta och de andra nya metoder som testas på allmänningen beskrivs utav Peter, vid förvaltningsbolaget Häradsmarken, som att häradsallmänningarna ska kunna fungera som en referensyta för delägarnas eget skogsbruk:

[Häradsallmänningen] är också en ett nätverk bland delägare och en kunskapsbank och referensyta till skogsägarnas eget skogsbruk ... Det är ju en sak att åka på exkursion i Norrland

eller Skåne för att få influenser, men det här [nya skogsbruksmetoder?] kan man knyta till sin egen gård på ett enklare vis. (Peter)

Häradsallmanningen används med andra ord som en referensyta för nya skogsbruksmetoder som delägarna sedan också kan ha nytta av i sitt eget skogsbruk. Under intervjun med Peter framgår att det på Hammarkind förekommer en rad olika försök, med syfte att undersöka om det finns nya metoder som kan gynna skogens värden. Ett exempel är det viltstängsel satts upp på en av fastigheterna, för att möjliggöra jämförelse av viltskador med oskyddade föryngringar. Ytterligare ett exempel är den plantering som gjorts av poppel, vilken ämnar se hur progressionen av arter tar sig i bygden och om det är ett alternativ för storskalig produktion i framtiden. Hammarkinds häradsallmanning ämnar också inom de närmsta åren plantera ek, för att i framtiden kunna svara upp för det ökade behovet av lövträd samt för delägarnas räkning avgöra om det är en möjlig diversifiering i populationen av skog.

Utöver den skogskunskap som delägare erbjuds att ta del av genom skogsdagarna, är dessa ytterligare ett tillfälle för att bygga nätverk mellan häradsallmanningens delägare. Antalet personer som deltog vid skogsexkursionen 1959 ska ha uppgått till ca 80 personer. Peter, som har god insyn i Hammarkinds verksamhet, beskriver skogsdagarna som ”välbesökta” i nutid, vilket stärker tesen att träffarna även i nutid utgör en mötesplats för delägare. Hammarkind är alltså en plats där delägare kan testa nya metoder, inhämta kunskap och bygga nätverk.

6. Avslutande diskussion

Med syfte att avtäckas hur av häradsallmänningarnas institutionella roller förändrats över tid och de betydelser de tillmätts, har den här uppsatsen följt häradsallmänningarnas utveckling under närmare 1000 år. Utöver att analysera hur ägande och tillgång till häradsallmänningarnas naturresurser formaterats och häradsallmänningarna utvecklats till den institution de är idag, har Hammarkind fått agera spelplats för den moderna allmänningens framväxt.

Studien visar hur häradsallmänningarna utvecklats som institution genom en 1000 årig dragkamp mellan delägare och staten. Trots att häradernas tillgång till häradsallmänningen inte under någon period fullt ut fråntagits dem, kom *Lagen om Häradsallmänningar* från 1932 (Kardell 2020) att bli den första lagstiftningen sedan Gustaf Vasa som legitimerar delägarnas anspråk på häradsallmänningarna och gav dem därmed äganderätt. Kampen om äganderätten och tillgången till häradsallmänningarnas resurser utgör en viktig process under dess utveckling som institution, då den bidrar till ramverket för mänsklig interaktion och handling (se t.ex. Cleaver 2012).

Häradsallmänningarnas institutionaliseringsprocess tog troligtvis sin början redan innan Landskapslagarna och har sedan dess fortsatt att utvecklas. Genom otaliga tredebrott, så som frihetstidens liberaliseringar och industrialiseringens produktionsinriktning, har häradsallmänningarnas nuvarande utformning växt fram. Exempelvis lever beskattningssystemet mantal kvar inom häradsallmänningarnas förvaltningsstrukturer som grund för delägarskap, utdelning och rösträtt vid allmänningstämmer. Studien visar alltså hur de historiska institutionella formella strukturer och regelverk än idag utgör en viktig del för hur resurser ska fördelas mellan delägare i allmänningen. Utöver formella institutionella strukturer som reglerar och legitimerar häradsallmänningarna visar fallstudien från Hammarkind, hur allmänningens delägare aktivt använder sig av historiebruk för att både legitimerar allmänningen som institution och dess roll och betydelse för bygdens utveckling. För Hammarkind och dess delägare, utgör berättelsen om häradsallmänningarnas rika historia en faktor som legitimerar allmänningens fortsatta verksamhet och delägarnas anspråk på allmänningens naturresurser. Samtidigt fungerar häradsallmänningen också som en viktig mötesplats för kunskapsinhämtning och utbyte. Hammarkinds skogsdagar har utgjort en samlingspunkt där nya skogliga rön prövas innan de implementerats på delägarnas egna fastigheter.

Studien visar också hur häradsallmänningarnas roller förändrats under olika tidsperioder, från att från början utgöra främst en territoriell markör mellan geografiska områden och att alltmer fungera som en resursbank för markägarnas husbehov. Det var i häradsallmänningen som timmer till byggnationer och ved för

värme kunde hämtas, om resurserna på den egna fastigheten inte räckte till. Allteftersom som skogen fick ett ekonomiskt värde övergick allmänningarnas resurser till att bli allt viktigare som en monetär inkomstkälla för sina delägare, där häradsallmänningarna under perioder också kom att fungera som statens skafferi. Under den tidiga industrialiseringen gavs bruk och gruvor till exempel rättigheter till avverkningar inom allmänningarna, utan häradsallmänningarnas egentliga godkännande. När behov funnit som staten inte kunnat mätta med andra lösningar, har inskränkningar och regleringar av häradsallmänningarna legat nära till hands för att svara upp för efterfrågan. Under senare tid och i takt med att häradsallmänningarnas ekonomiska betydelse minskat har historiebruket och rollen som kunskapsförmedlare blivit mer framträdande. Berättelsen om häradsallmänningarnas långa historia används för att binda samman medeltid med samtiden, för att legitimera dess verksamhet. Samtidigt fungerar häradsallmänningen som en referensyta, där delägare kan prova nya metoder och inhämta kunskap till sitt privata skogsbruk.

Nära anknutet till de roller häradsallmänningarna iklätt sig, är de betydelser de fyllt för sina delägare och samhället i stort. En viktig betydelse är den trygghet häradsallmänningen bör utgjort historiskt men även i nutid. Genom häradsallmänningen har delägare kunnat säkra tillgången till resurser som emellanåt varit knappa, så som tillgången till timmer och ved. För den enskilde delägaren, har således allmänningen troligtvis utgjort en stabiliserande faktor som tryggt försörjning under svårare perioder. Under den tid då häradsallmänningen utgjort en monetär resurs har allmänningen bidragit till delägarnas privata inkomster, även om storleken och betydelsen av dessa bidrag varierat över tid. Att medel funnits att tillgå har med stor sannolikhet stabiliserat delägarnas ekonomiska trygghet.

Häradsallmänningens roll som länk till bygdens och Sveriges historia har även bidragit till samhörighet mellan delägare. Denna samhörighet har troligtvis skiftat över tid men och har troligtvis stärkts, särskilt under de perioder då häradsallmänningarnas varit föremål för externa hot. Att häradsallmänningen sköts gemensamt, utifrån en kombination av demokratiska och ekonomiska principer, bidrar till samhörighet och förutsätter att delägare interagerar med varandra.

I motsats till det inledande påståendet om att häradsallmänningarna skulle kunna likas vid levande fossil, har det genom studiens gång blivit uppenbart att häradsallmänningarna ännu är organiska. Sprungna ur en lång tradition av gemensam förvaltning, har häradsallmänningarna genomgått flera metamorfoser för att anpassa sig till nya förhållanden och förutsättningar. Idag är de, trots att de har existerat under 1000 år, aktiva aktörer såväl som förvaltare av naturresurser som för sina delägare. Häradsallmänningarna är mer än ett minne från svunna tider, de är ett exempel på hur gemensam förvaltning kan överbrygga så väl motsättningar som otaliga generationer.

Referenser

- Amilon, J.A. (red) (1918). Sveriges häradsallmänningar – En skoglig, ekonomisk, administrativ och rättslig utredning. Centraltryckeriet, Stockholm.
- Cleaver, F. (2012). *Development through bricolage*. Oxon: Routledge
- Cleaver, F., & de Koning, J. (2015). Furthering critical institutionalism. *International Journal of the Commons*. 9(1), 1–18.
- Fejes, A., & Thornberg, R. (2020). *Kvalitativ forskning och kvalitativ analys*. I: Fejes, A., & Thornberg, R. (red). *Handbok i kvalitativ analys*. Stockholm: Liber. 16–44.
- Hammarkinds häradsallmänning (2019). *Reglemente för Hammarkinds häradsallmänning*. [Internt material]
- Hammarkinds häradsallmänning (2022). *Årsberättelse för Hammarkinds häradsallmänning 2021*. [Internt material]
- Hardin, G. (1968). Tragedy of the Commons. *Science*. 162(3859), 1243–1248.
Tillgänglig:
<https://www.hendrix.edu/uploadedFiles/Admission/GarrettHardinArticle.pdf>
[2022-05-09]
- Holmbäck, Å. (1917). Om häradsallmänningar enligt svensk rättsutveckling. *Svensk Juristtidning*. Tillgänglig: <https://svjt.se/svjt/1917/216> [2022-04-27]
- Holmbäck, Å. (1920). Studier över de svenska allmänningarnas historia – rättsreglerna för intaga av jord vid den fasta besättningen, uppkomsten av särskilda slag av allmänningar. Uppsala universitets årsskrift 1920, Juridik. Uppsala: Almqvist & Wiksells boktryckeri A.B
- Holmbäck, Å. (1930). Frågan om äganderätten till häradsallmänningarna från 1800-talets början till nutiden. *Svenska skogsvårdsföreningens tidskrift*. Stockholm: Centraltryckeriet
- Häradsmarken AB (u.å.). Hammarkind. Tillgänglig:
<https://haradsmarken.se/hammarkind/> [2022-05-12]
- Isaksson, J. (2021). Riktad kvalitativ innehållsanalys. I: Klingberg, G. & Hallberg, U. (red) (2021). *Kvalitativa metoder helt enkelt*. Lund: Studentlitteratur. 283–303
- Joachimsson, Å. (1957). *Häradsallmänningshistoria*. Skogen.
- Jönåkers häradsallmänning (2016). *Reglemente för Jönåkers häradsallmänning*. [Internt material] Tillgänglig: <http://www.jonakers-haradsallmanning.se/wp-content/uploads/2019/12/Reglemente-antaget-160824.pdf> [2022-05-09]
- Kardell, L. (2020). *Häradsallmänningarnas historia*. Tallinn: Tallinn Book Printers.
- Klingberg, G. & Hallberg, U. (2021). Inledning. I: Klingberg, G. & Hallberg, U. (red) (2021). *Kvalitativa metoder helt enkelt*. Lund: Studentlitteratur. 31–53

- Ljungblad, J. (1999). Häradssallmänningar – vad är det? (Skogshistoria 1999). Sveriges Lantbruksuniversitet. Tillgänglig:
https://pub.epsilon.slu.se/4359/1/Lundblad_J_1999.pdf [2022-04-23]
- Lovén, U. (2003). Norunda häradssallmänning under 140 år. Svärd & Söner, Falköping Nationalencyklopedin (u.å.). Härad. Tillgänglig:
<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/h%C3%A4rad> [2022-05-12]
- Nationalencyklopedin (u.å.). Mantal. Tillgänglig:
<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/mantal> [2022-05-12]
- Nationalencyklopedien (u.å.). Domänverket. Tillgänglig:
<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/dom%C3%A4nverket> [2022-05-05]
- Nationalencyklopedien (u.å.). Cirkulär. Tillgänglig:
<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/cirkul%C3%A4r> [2022-05-08]
- Nationalencyklopedin (u.å.). Allmänning. Tillgänglig:
<https://www.ne.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/allm%C3%A4nning> [2022-05-12]
- Nationalencyklopedin. (u.å.). Äganderätt. Tillgänglig:
<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/%C3%A4gander%C3%A4tt> [2022-05-09]
- Nationalencyklopedin. (u.å.). Naturrätt. Tillgänglig:
<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/naturr%C3%A4tt> [2022-05-09]
- Birgersson, N. (1983). Jönåkers Häradssallmänning: en kortfattad historik. Katrineholm: Jönåkers häradssallmänning
- Ostrom, E., (1990). Governing the commons – The evolution of institutions for collective action. Cambridge University Press: Cambridge.
- Rosendal, K.G. (1998). Häradssallmänningar – ett arv från hedenhös. Skogshistorisk tidskrift. Tillgänglig: https://skogshistoria.se/wp-content/uploads/2018/07/%C3%85rsskrift-1998-s-83-99-K-G-Rosendal-H%C3%A4radssallm%C3%A4nningar_low96.pdf [2022-05-08]
- Ribot, J., Peluso, N. (2003). A Theory of Access. *Rural Sociology*. 68 (2).
- Sandström, E. (2008). Reinventing the commons: exploring the emergence of local natural resource management arrangements. Department of Urban and Rural Development, Swedish University of Agricultural Sciences.
- Sandström, E., Lindholm, K., Ekman, A-K. (2017). Commoning in the periphery – The role of the commons for understanding rural continuities and change. *International Journal of the Commons*. 11(1), 508–531
- SFS 1952:166. Lagen om häradssallmänningar. Stockholm: Näringsdepartementet
- Sikor, T., Lund, C. (2009). Access and Property: A question of power and authority. *Development and Change*. 40(1), 1–22.
- Svenska akademins ordbok (1932). Härad. Tillgänglig:
https://svenska.se/saob/?id=H_1999-0048.VZ77 [2022-05-12]

- Sveriges häradsallmäningsförbund (u.å.). Sveriges häradsallmänningar. Tillgänglig:
https://haradsallmanningsforbundet.se/wp-content/uploads/2018/03/Broschyr_haradsallmanningar_180313.pdf [2022-05-18]
- Teorell, J., Svensson, T. (2007). Att fråga och att svara. Malmö: Liber
- Westlund, I. (2020). Hermeneutik. I: Fejes, A., & Thornberg, R. (red). Handbok i kvalitativ analys. Stockholm: Liber. 72–91.
- Wide, U., Hakeberg, M. (2021). Individuella intervjuer. I: Klingberg, G. & Hallberg, U. (red) (2021). Kvalitativa metoder helt enkelt. Lund: Studentlitteratur. 77–95

Populärvetenskaplig sammanfattning

Det här är Häradssällmanningar är i raden av svenska allmänningar men är fortfarande i stort sett outforskade. Denna studie ämnar därför undersöka utvecklingen av häradssällmanningar, genom att titta på de olika roller de innehaft, betydelser de tillmäts och vilka anspråk som gjorts på häradssällmanningarnas resurser under deras 1000-åriga historia. Utifrån kritisk institutionell teori visar studien hur stadsdelsallmänningar har utvecklats i relation till utvecklingen av den svenska staten och hur deras roller och betydelser har förändrats från att vara en viktig ekonomisk resurs till en viktig social resurs och kunskapsförmedlare för dess delägare. Kunskapsutveckling, den pågående historiebeteckningen och anknytning till lokalsamhället har varit en pågående process för delägarna sedan staten lämnade över tyglarna. Häradssällmanningen är mer än ett minne från en svunnen tid, utan en modern aktör med framtidsutsikter.

Publicering och arkivering

Godkända självständiga arbeten (examensarbeten) vid SLU publiceras elektroniskt. Som student äger du upphovsrätten till ditt arbete och behöver godkänna publiceringen. Om du kryssar i **JA**, så kommer fulltexten (pdf-filen) och metadata bli synliga och sökbara på internet. Om du kryssar i **NEJ**, kommer endast metadata och sammanfattning bli synliga och sökbara. Även om du inte publicerar fulltexten kommer den arkiveras digitalt. Om fler än en person har skrivit arbetet gäller krysset för samtliga författare. Läs om SLU:s publiceringsavtal här:

- <https://www.slu.se/site/bibliotek/publicera-och-analysera/registrera-och-publicera/avtal-for-publicering/>.

JA, jag/vi ger härmed min/vår tillåtelse till att föreliggande arbete publiceras enligt SLU:s avtal om överlåtelse av rätt att publicera verk.

NEJ, jag/vi ger inte min/vår tillåtelse att publicera fulltexten av föreliggande arbete. Arbetet laddas dock upp för arkivering och metadata och sammanfattning blir synliga och sökbara.